

Borhi László

A VASFÜGGÖNY m ö g ö t t

Magyarország nagyhatalmi erőterben
1945-1968

L Á T H A T Á R

Megjelent

SZARKA LÁSZLÓ: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában* (tanulmányok, 1998)

SZAKÁLY SÁNDOR: *Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban* (tanulmányok, 1999 – elfogyott)

FÖGLEIN GIZELLA: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993* (tanulmányok, 2000)

Előkészületben

DOMBRÁDY LÓRÁND: *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944* (tanulmányok)

MOLNÁR IMRE: *Fejezetek a (cseh)szlovákiai magyarság történetéhez* (tanulmányok)

SZAKÁLY SÁNDOR: *Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban* (második kiadás)

ister

FELSZABADÍTÁS, FELTARTÓZTATÁS VAGY TÉTLENSÉG?

Az USA és Magyarország 1948–1956

1956. november 4-én a varsói szerződés fegyveres erőinek főparancsnoka, Ivan Konyev marsall parancsot adott a szovjet fegyveres erőknek a magyar forradalom leverésére. Az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Dwight D. Eisenhower elnök, a partraszálló szövetséges erők hajdani főparancsnoka személyes kéréssel fordult Bulganyin marsallhoz, a Szovjetunió miniszterelnökéhez, hogy az emberiség és a béke érdekében tanúsítson önmérsékletet. Az elnök reakciója messze elmaradt a forradalmárok várakozásaitól, akik közül sokan arra számítottak, hogy a Nyugat a segítségükre siet, ám az USA „semmittevő álláspontja” mély csalódást okozott.¹ Az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatos amerikai politika híven tükrözte Washington Janus-arcú viszonyulását Kelet-Európa felszabadításának kérdéséhez. Miközben az Egyesült Államokat mély aggodalommal töltötte el az a tény, hogy Moszkva kelet-európai jelenléte „Európa szívéig terjeszti ki a Szovjetunió hatalmát”, a kommunizmus visszaszorításánál végül fontosabbnak találta a szovjet-amerikai viszony normalizálását, és főleg a világháború elkerülésének célját.

Az amerikaiak tétlensége annál is feltűnőbb volt, mivel a nagy nyilvánosság előtt nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy felszámolják a Szovjetunió kelet-európai jelenlétét. A Nemzetbiztonsági Tanács, amely az amerikai kormányzat legfőbb tanácsadó és döntés-előkészítő szerve, úgy foglalt állást, hogy a szovjet jelenlét állandósulása ebben a térségben „súlyos fenyegetést jelentene Nyugat-Európa és az Egyesült Államok biztonsága számára”. Továbbá, az USA „politikai hagyományai azt diktálják, hogy minden nép jogát el kell ismerni arra, hogy függetlenséget élvezzen és hogy maga választhassa meg kormányzati formáját. Így tehát a csatlósok felszabadítása az Egyesült Államok alapvető érdekét képezi”.² Ily módon az amerikai politikai hagyományok és az USA önérdelke is a Magyarországon érvényesülő szovjet uralom felszámolását diktálta volna. A fennn hirdetett célok és az USA valóságos magyarországi politikája között tátongó szakadék látszólag alátámasztja azt a közkeletű, ámde min-

den alapot nélkülöző nézetet, miszerint Washington és Moszkva „meg-egyezett” volna egymással az 1945-ös jaltai találkozón, és az amerikaiak, a magyarok cserbenhagyásával 1956-ban tulajdonképpen csak betartották a „megállapodást”. John Foster Dulles ismert, 1956. október 27-én elmondott beszédét sokan úgy értelmezik, mint az amerikai „désinteressement” kifejezését, amely „szabad kezet” adott az orosz intervenció számára. Ugyanakkor látni kell, hogy a „roll-back”, a visszaszorítás politikája katonai konfrontációhoz vezethetett volna a Szovjetunióval, ideértve az atombomba kölcsönös alkalmazását. Végző soron az USA emiatt volt kénytelen meghátrálni attól, hogy komolyabb kísérletet tegyen Kelet-Európa „felszabadítására”.

Az 1950 júniusában bekövetkezett észak-koreai támadást követően a Truman-adminisztráció elfogadta a Nemzetbiztonsági Tanács NSC 68 elnevezésű iratának ajánlásait, amely az ötvenes évek amerikai biztonságpolitikájának egyik legtöbbet idézett dokumentuma volt. Eszerint a Szovjetunió célja az USA „integritásának és életképességének [...] megsemmisítése, illetve aláaknázása”. Az Egyesült Államoknak szembe kellett néznie a „maximális veszély” évével, ami nem volt más, mint a feltételezett szovjet támadás éve.³ Richard Immerman és Robert Bowie amerikai történészek szerint az NSC 68 központi érvelése az volt, hogy az USA-nak és szövetségeseinek döntő hatalmi túlsúlyra („preponderent power”) kell szert tenniük egy gyors és nagyméretű fegyverkezési programmal, mielőtt a Szovjetunió képessé válik arra, hogy meglepetésszerűen megsemmisítő nukleáris csapást mérjen ellenfeleire.⁴ Ezért az Egyesült Államok számára szükségessé vált, hogy növelje nukleáris ütőerejét és megerősítse a konvencionális haderejét is, olyan mértékben, hogy felvehesse a harcot ellenfeleivel. A katonai erő fokozására azért volt szükség, hogy lehetővé váljon a feltartóztatás, illetve a visszaszorítás politikája. Ugyanakkor az NSC 68-ból nem derült ki világosan, hogy miként érhető el a Szovjetunió visszaszorítása, illetve a nukleáris fenyegetettség csökkentése, hiszen a preventív háború lehetőségét az amerikai vezetők elvetették.

A Truman-adminisztráció utolsó éveiben névlegesen megerősítést nyertek az NSC 68 „alapvető céljai és politikai ajánlásai”, ám elemzéseit a valóságban módosították vagy elvetették. 1953 januárjában új elemzés készült, illetve került elfogadásra a Szovjetunió szándékait illetően. Eszerint a szovjet vezetés elsődleges célja a rendszer biztonságának

védelve volt. Az amerikai elemzők és döntéshozók elvetették azt az elképzelést, hogy a Kreml általános háborút akar indítani, annak ellenére, hogy a Szovjetunió, illetve szövetségeseinek katonai potenciálja jelentős mértékben megnövekedett. A Nemzetbiztonsági Tanács elvetette az agresszív felgöngyölítés gondolatát, s helyette azt tanácsolta, hogy az Egyesült Államok kevésbé direkt módszerekkel kísérelje meg csökkenteni a Szovjetunió politikai és katonai hatalmát, beleértve a Moszkva, valamint a többi kommunista állam, illetve a kommunista rendszer által elnyomott népek közötti ellentétek kiaknázását. A várakozás szerint mindez a szovjet rendszer bomlását idézné elő külső kényszer nélkül, bár a bomlási folyamat így nyilván hosszabb ideig tartana.⁵ Sem az elnök, sem a katonai vezetés nem fogadta el a visszaszorítást a katonai stratégia kritériumaként. Truman úgy várt változást a „szovjet világon” belül, hogy nem tudta, „pontosan miként fog bekövetkezni”.⁶

Bár az Eisenhower-adminisztráció retorikája keményebb volt, mint elődjéé, az új elnök Trumanhoz hasonlóan nem fogadta el az NSC 68 amaz állítását, hogy eljön majd „a maximális veszély esztendeje”, és azt vallotta, hogy lehetséges a szovjetek elrettentése egy nukleáris támadástól vagy egy általános háború kirobbantásától. Eisenhower, akiben kedvező emlékek éltek a korábbi háborús szövetségesről, nem tartotta valószínűnek, hogy Moszkva világháborút kezdeményezzen, hiszen az amerikaiak nukleáris fölénye alkalmas volt arra, hogy olyan „páthelyzetet teremtsen, amitől mindkét fél vonakodna”.⁷ Meggyőződése volt, hogy „történelmi erők” aláaknázzák majd a Szovjetuniót és birodalmát. A szovjet vezetés rákényszerül majd arra, hogy tárgyalásos úton vessen véget a hidegháborúnak.

Mindazonáltal a Szovjetunióval kapcsolatban követendő politika erősen vitatott kérdése maradt Eisenhower egész elnökségének. Annak érdekében, hogy az egyes hatalmi szervek egymásnak ellentmondó elképzeléseit tisztázza, Eisenhower három szakértői csoportot hozott létre a „Project Solarium” keretein belül, a lehetséges forgatókönyvek feltárása céljából. Mindegyik csoport egy-egy lehetséges álláspont előnyeit és hátrányait vizsgálta, s a különböző minisztériumok a szakértői ajánlások alapján alakították ki álláspontjuk. A védelmi minisztérium és a vezérkari főnökök tartottak a növekvőben levő szovjet nukleáris

ütőerőtől, és újból vizsgálni kezdték a visszaszorítás lehetőségét. Úgy vélték, hogy túlságosan kockázatos lenne megvárni, amíg a szovjet fenyegetés magától elkopik. A vezérkari főnökök nem akarták kizárni az erőszak lehetőségét, hiszen úgy tartották, hogy ennek feladásával az USA önmagát verné meg, s ez „ellentétes lenne azzal a dinamikus és pozitív politikával, amely ahhoz szükséges, hogy csökkenteni lehessen a szovjet fenyegetés mértékét, mielőtt kritikus méreteket ölt”.⁸ Nem tartották lehetetlennek egy pozitív politikai program megfogalmazását a nukleáris háború túlzott veszélye nélkül. Végül a katonai vezetés erőfeszítéseinek köszönhetően, a Nemzetbiztonsági Tanács ajánlásából kimaradt a vezérkari főnökök által javasolt formulára – „agresszív lépések, melyek a szovjet tömb területe elleni erőszakos cselekményeket is magukba foglalják” – vonatkozó tilalom.⁹ Ezzel szemben az amerikai külügyminisztérium, a State Department erőteljesen ellenezte az erőszakos visszaszorítás politikáját, és igyekezett elkerülni minden agresszív cselekményt a szovjet tömbbel szemben. Minden ilyet szükségtelennek, veszélyesnek és a céllal ellentétesnek tartott. A State Department határozott álláspontja az volt, hogy a Szovjetunió csatlósainak leválasztására vonatkozó elképzelések a háború kockázatával járnak, ám azok nemigen változtatnák meg a hatalmi egyensúlyt, ami elvileg a céljuk lenne. Továbbá, a támadó jellegű lépések veszélybe sodornák a nyugati államok koalícióját, és lehetetlenné tennék, hogy megegyezésre jussanak a Szovjetunióval.

A vitára maga Eisenhower tett pontot. Úgy tűnik, az elnök kizárta a megelőző háború lehetőségét és minden olyan megmozdulást, amely jelentősen növelhette a háborús veszélyt. Attól tartott, hogy a nukleáris háború minden résztvevő számára katasztrofális lenne, és a szabad világ a „meglévő formájában” nem maradna fenn. 1954-ben Eisenhower kijelentette, hogy egyetlen pillanat sem alkalmas a háború kirobbantására, és az USA csak egy szovjet nukleáris támadást torolna meg. Dulles külügyminiszter is bírálta a vezérkari főnökök erőszakos politikára vonatkozó álláspontját, melynek a szovjet rendszer megváltoztatása lett volna a célja. Nem értett egyet azzal az elgondolással sem, hogy a keleti tömb felbomlása megoldaná a szovjet nukleáris ütőerő által okozott problémát. Az Eisenhower-adminisztráció tehát elfogadta a feltartóztatás passzív doktrínáját.¹⁰

Alapvető ellentmondás feszült tehát az amerikai kormányzatok Kelet-Európa politikájában. Az Egyesült Államok rövid távon arra akarta

kényszeríteni a kelet-európai országokat, hogy önállóan vonják ki magukat Moszkva irányítása alól, illetve abban bízott, hogy hosszú távon a kommunista rendszerek önmagukat pusztítják majd el. Ugyanakkor e célok elérése érdekében elvetették az erő közvetlen alkalmazását. Ezért más módszereket kellett kifejleszteni a kontinens keleti felére nehezedő szovjet befolyás csökkentésére. Ezek az eszközök a gazdasági és lélektani hadviselés, a földalatti hadműveletek, majd idővel a tárgyalásos rendezés voltak.

A GAZDASÁGI HADVISELÉS

Az Amerikai Egyesült Államok a szovjet tábor országai ellen 1948-ban bevezette a gazdasági hadviselés¹¹ politikáját. Ennek az volt a célja, hogy csökkentse a Szovjetunió, illetve szövetségeseinek katonai erejét. Továbbá – és erre a szempontra kevesebb hangsúlyt helyez a szakirodalom – azt a célt is szolgálta, hogy megterhelje Moszkva kapcsolatát az általa uralt országokkal, oly módon, hogy rákényszeríti az utóbbiakat, hogy az orszoktól olyan termékeket követeljenek, melyeket azok képtelenek lesznek rendelkezésükre bocsátani.¹² Fontos cél volt még az is, hogy késleltesse a kommunista rendszerek belső megszilárdulását, és amennyire lehet, előmozdítsa maguknak a kommunista gazdaságoknak az összeomlását. A gazdasági embargó kérdése erőteljes viták középpontjába került az Amerikai Egyesült Államokban, illetve Washington és európai szövetségesei között is. E viták az embargó megvalósításának prioritásai, illetve módszerei körül felmerülő, egymással összefüggő kérdések körül forogtak.

A gazdasági hadviselést a kereskedelmi miniszter, Averell Harriman kezdeményezte, aki Washington korábbi moszkvai nagykövete volt, és a szovjetkérdés egyik jelentős amerikai szakértőjének számított. Harriman a háború alatt még a szovjet–amerikai gazdasági kapcsolatok bővítése mellett kardoskodott a két ország közötti jó viszony fenntartása, illetve elmélyítése érdekében. Az effajta illúziók azonban csakhamar a diplomácia lomtárába kerültek. Az újonnan felállított Nemzetbiztonsági Tanácshoz 1947. december 17-én intézett levelében Harriman kifejtette, hogy mivel a Szovjetunió és szatellitái nem hajlandók részt venni az európai rekonstrukciós programban (közismertebb nevén: a Marshall-

tervben), hátráltatják az európai újjáépítést, ezáltal fenyegetést jelentenek a világbékére, azaz az USA biztonságára nézve is. Ennek folytán „meghatározatlan időre” javasolta „minden olyan termék szállításának felfüggesztését az USA-ból a Szovjetunióba és annak csatlósai számára, amelyekből az Egyesült Államokban kritikus hiány van, vagy amelyek hozzájárulást jelentenek a szovjet katonai potenciálhoz”.¹³ A terv mindezt Kelet-Európa nyílt diszkriminációja nélkül szándékozott végrehajtani. Létrehozták a Coordinating Committee (CoCom) elnevezésű szervezetet, amely az USA európai szövetségeseire vonatkozó tilalmi lista összeállításával foglalkozott.

Az amerikai törvényhozás az embargó legszigorúbb végrehajtásáért szállt síkra. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy tekintettel kellett lenni a Kelet-Európából származó kommunistaellenes választókra, másrészt meg akarta akadályozni, hogy Amerika hozzájáruljon a szovjet hadsereg további erősödéséhez. Így aztán a törvényhozás 1951-ben elfogadta a Battle-törvényt és a Kem-féle kiegészítést, amelyek szigorú kiviteli korlátozásokat rendeltek el, és kilátásba helyezték, hogy az USA felfüggeszti, illetve beszünteti azoknak a nemzeteknek a pénzügyi vagy katonai támogatását, amelyek stratégiai fontosságú cikkeket szállítanak a vasfüggönyön túlra. A vezérkari főnökök és a Kereskedelmi Minisztérium ezt helyeselték, mivel fontosnak tartották a szovjet hadsereg hadipotenciáljának fékentartását. Ezért nemcsak a szigorú ellenőrzést és az embargós lista folyamatos bővítését tartották fontosnak, hanem azt is, hogy a szövetségeseket is rákényszerítsék e politika követésére. Ezzel szemben a State Department egy viszonylag kevésbé szigorú irányvonalat szorgalmazott. Felismerte, hogy amennyiben a nyugat-európaiak követnék az amerikai útmutatást, a kelet–nyugati kereskedelmi forgalom jelentősen csökkenne, ami viszont komolyan hátrálatná Nyugat-Európa rekonstrukcióját. Továbbá meggyengülnének a nyugat-európai gazdaságok, ami megkönnyítené az aláásásukra irányuló szovjet törekvéseket. A külügy tehát úgy vélte, hogy végső soron az embargó többet ártana, mint használna.¹⁴ Végül egy olyan módszert alkalmaztak, amely szelektív alapon hagyta jóvá az exportjogosítványokat. Ezzel el akarták kerülni a totális gazdasági háborút Kelet-Európa ellen, annak érdekében, hogy az áruk kelet–nyugati áramlása fennmaradjon és a szovjet mangán, króm, irídium és platina továbbra is eljusson az USA-ba. Végül a kabinet

által elfogadott politika három, egymásnak ellentmondó célt tűzött ki maga elé. Elő akarta segíteni, hogy a nyugat-európai országok továbbra is megkapják azokat a javakat, amelyekre Kelet-Európából szükségük van (fa, szén). Meg kellett akadályozni a szovjet hadipotenciál további növekedését. Végül, biztosítani kellett, hogy az alapvető kelet-európai áruk eljuthassanak az Amerikai Egyesült Államokba. A kiviteli engedélyre szoruló cikkeket négy osztályba sorolták, a közvetlenül katonai jelentőségűektől azokig, melyek ilyen szempontból nem voltak fontosak.

A minisztériumok között folyó huzavona az ötvenes években is folytatódott a tekintetben, hogy milyen hosszú legyen a Kelet-Európától teljesen megtagadandó termékeket tartalmazó lista, s hogy rákényszerítsék-e a szövetségesekre a stratégiai cikkek amerikai meghatározását. A vezérkari főnökök amellet érveltek, hogy a szövetségesekre is rá kell erőszakolni az amerikai rendszert, mivel az volt a véleményük, hogy egy „gazdasági vasfüggöny” öt-tíz éven belül megbénítaná a szovjet gazdaságot.¹⁵ Sawyer kereskedelmi miniszter folyamatosan azon volt, hogy a nyugat-európai tilalmi listát megfeleltesse az amerikaiaknak. Buzgó támogatókra talált az amerikai üzleti élet képviselőiben, akik korántsem örültek annak, hogy európai vetélytársaik kapják meg azokat az üzleteket, amelyből őket kizárták. Nem sokkal a koreai háború kirobbanása után, a Nemzetbiztonsági Tanács felmérést készített arról, miként ítélik meg az egyes kormányzati szervek, valamint a nemzetbiztonság és a kiviteli tilalom közötti összefüggést. A Kereskedelmi és a Védelmi minisztérium, valamint a Nemzetbiztonsági Tartalékok Hivatala az embargó kiterjesztését javasolta azzal az érveléssel, hogy az embargós politika meghatározásában nemzetbiztonság szempontjai az irányadók.¹⁶ A Nemzetbiztonsági Tanács úgy foglalt állást, hogy az embargó már addig is jelentős mértékben hátráltatta a szovjet tömb katonai fejlődését. Továbbá, a Marshall-segélyben részesülő országok nagyot léptek előre a gazdasági talpraállás terén, ezért számukra a kelet-nyugati kereskedelem jelentősége csökkent. Ily módon a mérleg nyelve a radikálisabb eszközök felé mozdult el.¹⁷

A külügyi vezetés, amely ezen a téren fokozatosan átvette az irányítást, ezzel nem értett egyet. Úgy gondolta, hogy a kelet-nyugati árucseré még mindig hozzájárult a Nyugat gazdasági erejéhez, és ezért egyensúlyt akart teremteni a korlátozás és a forgalom között. Sőt, a Nemzetbiztonsági Tanács egy újabb elemzése már arra a következtetésre jutott, hogy a

szovjet tömb egyre kevésbé hagyatkozik külső erőforrásokra, és emiatt az embargó hatása csak korlátozott lehet. Ehhez hasonlóan a gazdasági hadviselés első éveinek elemzésekor a CIA elemzői 1954-ben megállapították, hogy bár a stratégiai korlátozások enyhítése erősítené a szovjet blokk stratégiai helyzetét, de nem növelné érezhetően a termelését, és hadipotenciálja is csak jelentéktelen mértékben növekedne. Másfelől a korlátozások részleges feloldása javítaná a nyugati szövetségesek egymás közötti kapcsolatát, és a CoCom országok lelkesebben tartanák be a megmaradó korlátozásokat.¹⁸

Az újonnan megválasztott elnök, Eisenhower a vitában a State Department mellé állt, a vitában és úgy határozott, hogy megváltoztatja az embargó filozófiáját, oly módon, hogy enyhíti azt.¹⁹ Hiszen a Nyugat-Európára nehezedő, az Amerikai Egyesült Államok előírásainak betartását követelő amerikai nyomás súlyos terhet jelentett a szövetségi rendszer számára. Az USA arra irányuló törekvése, hogy Nyugat-Európa elfogadja Washington gazdaságpolitikai követeléseit, súlyosan megterhelte a szövetségi viszonyt. Emellett az elnök egyáltalában nem volt meggyőződve arról, hogy a restriktív gazdaságpolitika valóban elérje a kívánt hatást a Szovjetunióra, illetve csatlósaira nézve. Arra a következtetésre jutott, hogy ha felcsillantanák a kereskedelmi kapcsolatok kibővítésének lehetőségét, akkor sokkal sikeresebben lehetne a szatellitákat elcsábítani Moszkvától. Ezért 1953 júliusában elhatározta a gazdasági korlátozások „fokozatos és mérsékelt” feloldását. Ennek eredményeként idővel számos termék lekerült nem csak az amerikai tiltó listáról, hanem a CoCom-ról is. A vezérkari főnökök elleneztek az elnöki döntést, mivel úgy tartották, hogy a stratégiai, illetve a nem stratégiai termékek közötti határvonal nehezen állapítható meg, és az embargó szűk mozgásteret biztosít a szovjet iparnak.²⁰

Az új kurzust az 1956 júniusában készült NSC 5609 elnevezésű irat kodifikálta. E szerint a továbbiakban a gazdasági kedvezmények egyre nagyobb szerepet kaptak az amerikai politikában. A Nemzetbiztonsági Tanács felszólította a Kongresszust, hogy enyhítse a kommunista országok felé irányuló kereskedelmi korlátozásokat, oly módon, hogy azok egyéni elbírálásban részesülhessenek, olyannyira, hogy akár a legnagyobb kedvezményt is elnyerhessék.²¹ A vasfüggöny mögötti változások kedveztek a Kelet-Nyugati kereskedelmi kapcsolatok bővítésének. A KGST 1954-es

határozata visszavonta az 1949-ben elfogadott, önellátásra törekedő gazdaságpolitikát, azzal az érveléssel, hogy a kereskedelmi forgalom növelése azokkal a tőkés országokkal, amelyek maguk is erre törekednek, összhangban áll a demokráciák külpolitikájával.²² Magyarország gazdasági diktátora, Gerő Ernő már 1952 nyarán arról beszélt, hogy növelni kell a kapitalista országokkal folytatott kereskedelmet, még mielőtt Georgij Malenkov felvetette volna ezt a kérdést az SZKP 19. kongresszusán. A magyar külügyminisztérium utasította a washingtoni követet, hogy derítse fel, milyen lehetőségek kínálkoznak az USA-val való kereskedelmi forgalom bővítésére és milyen köröket kell ehhez megnyerni.²³

Ahhoz azonban, hogy Eisenhower kezdeményezése a kereskedelem diplomáciai fegyverként való felhasználására valóra váljon, még sok időnek kellett eltelnie. Az első állam, amellyel az amerikaiak kereskedelmi tárgyalásokat kezdtek, Lengyelország volt, 1957-ben. A nehézségek egy része gazdasági jellegű volt, és ezeket nem volt könnyű leküzdeni. Kelet-Európa súlyos hiányt szenvedett kemény valutából, és országai csak nagy nehézségek árán voltak képesek fizetni a behozatalért. Különösen igaz volt ez Magyarországra, amely krónikus fizetőeszköz-hiánnyal küszködött, és emellett képtelen volt megbirkózni kereskedelmi deficitjével, amely 1956-ra elérte a 2,7 milliárd forintot (mintegy 200 millió dollárt a korabeli árfolyamon). Emiatt a pénzügyminiszter előírta a nyugati import drasztikus visszafogását,²⁴ de minden eredmény nélkül. A terv végrehajtása azért bizonyult lehetetlennel, mert 1955 folyamán a Szovjetunió váratlanul és jelentősen csökkentette Magyarországra irányuló nyersanyag-szállításait, amelyeket az ország kénytelen-kelletlen nyugatról igyekezett pótolni.²⁵ A State Department barter-megállapodást javasolt a nyersanyagok adásvételére,²⁶ ami azonban Magyarországra nézve, amely a bauxit és az uránium kivételével – melyek megvételére a Szovjetunió kizárólagos előjogot élvezett – nyersanyagban szegény ország volt, nem jelenthetett megoldást. Az elavult és rendkívül gyenge minőségű magyar ipari termékeket nyugati piacon szinte képtelenség volt eladni. Egyetlen év alatt 1,7 milliárd forint értékű gépipari terméket küldtek vissza Ausztriából, Belgiumból, Hollandiából, Svájcban és Svédországból minőségi kifogások miatt. Esetenként még a Szovjetunió is visszaküldött magyar ipari termékeket emiatt.²⁷ A gyenge minőség viszont részben az embargónak volt köszönhető, amely rendkívüli mérték-

ben megnehezítette, hogy Magyarország modernizálja a gyártási kapacitását. Problémaként jelentkezett, hogy az állam képtelen volt fizetni az importért, és mivel a kivitel sem volt képes ellentételezni, a behozatal növelése csak hitelre lett volna elképzelhető.

Például 1955-ben Magyarország megpróbált búzát és gyapotot vásárolni az USA-tól, ehhez azonban hitelre lett volna szüksége, amit nem kaphatott meg, mert a két ország közötti viszony rendkívül feszült volt, és kevés kilátás mutatkozott arra, hogy a magyar vezetés engedményekre szánja el magát. Amerikai közbenjárásra az NSZK is visszautasított egy hasonló magyar megkeresést.²⁸

A gazdasági blokádnak eredményességét firtató korabeli értékelések eltértek egymástól. Az Operations Coordinating Committee – a külügy- és a védelmi minisztérium politikájának összehangolására felállított bizottság – 1956 februárjában arra a következtetésre jutott, hogy az embargó csökkentette a szovjet tömb gazdasági és katonai potenciálját, mivel a technológia átadására vonatkozó megszorítások következtében a kommunista gazdaságok nagyrészt elavult berendezéseket és termelési módszereket voltak kénytelenek használni. Ezzel együtt az is világosnak tűnt, hogy Amerika nem lesz képes véget vetni Moszkva kelet-európai uralmának.²⁹ Ráadásul az embargó sohasem volt olyan szigorú, mint azt az amerikaiak szerették volna. Magyarországi értesülés szerint a magyar gazdaság, „bár súlyos hátrányt szenved a technikai felszerelések hiánya miatt, mégis működőképes maradt [...] részben annak köszönhetően, hogy képes volt kijátszani a nyugati kereskedelmi korlátozásokat”.³⁰ A tiltott gyümölcsnek számító termékek beszerzésének egyik módja olyan külkereskedelmi vállalatok létesítése volt, amelyeket reexport ügyletek keretein belül vásároltak meg.³¹ Rákosi visszaemlékezése szerint Amerika nyugati partnerei a megfelelő haszon érdekében segítettek abban, hogy Magyarország megkerülje az amerikai embargót és kereskedelmi korlátozásokat.³² Izrael a zsidók kivándorlásért cserébe, a fejkvóta elve alapján gördülőcsapágyat szállított, de Svédország is adott el ebből a fontos termékből. A bécsi amerikai követség szerint Ausztria, Finnország és Egyiptom volt a legfontosabb forrása azoknak az áruknak, amelyeket Magyarországon „a nyugati tilalmak kijátszásával szereztek be”.³³ Franciaországtól gördülőcsapágyat és speciális acélnemesítő fémeket lehetett beszerezni a francia –

magyar kereskedelmi szerződés keretein belül.³⁴ A magyar nyersanyagszükséglet jelentős részét nyugatról fedezték. 1955-ben az ország gumi- és bőrszükségletének 100%-a, a réz 92%-a, a koks 72%-a, az ón 66%-a és a gyapot 41%-a származott kapitalista országokból.³⁵ Ha feltételezzük is, hogy a totális embargó elméletileg a szovjet megszállás alatt álló országok gazdasági összeomlásához vezethetett volna, a gazdasági hadviselés szokásos és talán elkerülhetetlen gyakorlati nehézségei a siker ellen dolgoztak. A tanulság, mint előtte és utána is több alkalommal az lehet, hogy a gazdasági hadviselést sikeresen csak más intézkedésekkel párhuzamosan érdemes alkalmazni, önmagában nem képes egy politikai rendszert megbuktatni. Ennek ellenére súlyosan érintette a magyar gazdaságot.

Egy alkalommal Rákosi az embargó állítólagos, a szocialista országokra nézve kedvező hatásairól beszélt. Úgy érvelt, hogy serkentőleg hatott a gazdasági növekedésre, azáltal, hogy kölcsönös segítségnyújtásra kényszerítette a KGST tagállamokat, és arra, hogy nagyobb erőfeszítéseket tegyenek saját természeti erőforrásaik kiaknázására.³⁶ A valóságban a KGST-együttműködés, mint ahogy azt maga Lavrentyij Berija is elismerte,³⁷ csak papíron létezett. Magyarországon jelentős hiány jelentkezett a gördülőcsapágy-mérő berendezésekből, egyes, a hadiipar számára fontos spirális fűrókból, valamint az acél keménységét mérő műszerekből.³⁸ Mivel az ipari termékeket elavultságuk és gyenge minőségük miatt nehéz volt eladni, hogy Magyarország kemény valutára tegyen szert, kénytelen volt olyan mezőgazdasági cikkeket – mint például búzát – a nemzetközi piacra vinni, amelyekből a kollektivizálás és a parasztság üldözése miatt már eleve hiányt szenvedett. Emiatt az élelmiszerhiány tovább nőtt, amely, illetve a fogyasztási cikkek rossz minősége fokozta a lakosság elégedetlenségét.³⁹ Mivel a magyar kormány képtelen volt kifizetni a Nyugat-Európából származó import ellenértékét kénytelen volt hitelre vásárolni. Ez a fizetési mérleg hiányának az emelkedését és a nemzeti aranytartalék gyors csökkenését eredményezte. Ennek két fontos hatása volt. Egyfelől növelte a gazdaságra nehezedő nyomást, másfelől kiéleződött a viszony Moszkvával, mivel az oroszok attól tartottak, hogy a magyarok Nyugat felé való eladósodottsága növeli a tömb sebezhetőségét.⁴⁰

A stratégiai embargó más formákban is hozzájárult a Rákosi-rendszer kül- és belpolitikai nehézségeihez. Kiderült, hogy a kommunista rendszer megbuktatása szempontjából a legjobb gazdaságpolitikai kombináció a

technológia, a know-how és a csúcstechnika áramlásának megakadályozása, egyéb termékek cseréjének esetében pedig a hitelnyújtás bővítése volt. Az 1980-as évek elejére a nyugati import és hitel Magyarországot a világ egyik legeladósodottabb államává tette. A politikai átmenet kezdetén, 1989-ben az ország gazdasága a teljes összeomlás küszöbén állt.

LÉLEKTANI HADVISELÉS

Az emberek „szívéért és lelkéért” folytatott küzdelem, ahogyan Truman elnök fogalmazott, sikereesebb, de egyben ellentmondásosabb volt, mint a kommunista rendszerek csődbe juttatása érdekében folytatott kampány. A magyarországi sztálinizmus idején a lakosságot elvágták a külvilágtól. Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy a nyugati eredetű rádióadások jelentették az ország számára az egyetlen kapcsolatot a nem szocialista világgal. A hivatalos utazóktól eltekintve még „kelet” felé sem igen lehetett elhagyni az országot, nemhogy ellentétes irányban. Aki mégis megpróbálta elérni a – korabeli szóhasználattal – szabad világot, dróthálóval, aknamezővel és mindenre elszánt határőrséggel találta szembe magát. Jellemző adat a nyugati kapcsolatok hiányára, az azoktól való félelemlre, hogy egy tízmilliós nemzet mindössze évi ötvenezer levelet váltott a „másik” oldallal. A magyar média alig volt több, mint a hivatalos propaganda közvetítője.

1953 februárjában a budapesti amerikai külképviselet a következőképpen foglalta össze a lélektani hadviselés magyarországi céljait: „Fenntarthatjuk a szembeszegülés szellemét és életben tarthatjuk az ellenállást a jelenlegi rendszerrel szemben, ami viszont lehetetlenné teszi, hogy Moszkva valóban megbízzon Magyarországon, hogy bizalommal legyen a kormány stabilitása vagy a hadsereg lojalitása iránt egy háború esetén.” Ugyanakkor a követség józanul számot vetett azzal, hogy „nem lesz képes olyan ellenállási mozgalmat, vagy más típusú aktív ellenzékét létrehozni, amely a közeljövőben alkalmas lenne arra, hogy megdöntse a jelenlegi rendszert”. A jelentés végső soron kevés esélyt látott a „Tito-féle” szakításra.⁴¹ Majdnem pontosan három évvel később, N. Spencer Barnes, a budapesti amerikai követ feltette magának a

kérdést: van-e „lehetősége a magyar népnek arra, hogy hatékony ellenállást tanúsítson egy teljességgel népszerűtlen kormánnyal szemben, külső katonai segítség nélkül”? Barnes úgy vélte, hogy „bármilyen, tömeges akcióra vonatkozó javaslat kidolgozható külföldön, és nagyon rövid időn belül egy szó szerint többmillió lakosság tudára adható”. Mindez a követ szerint azt jelentette, hogy „lehetséges egy tömeges akció összehangolása anélkül, hogy közvetlen kapcsolatot kelljen létesíteni az egyes résztvevők között, így az egyes személyek számára a kockázat minimális lenne”. Valamilyen „triviális” cselekedetet javasolt, amelyet bárki végre tudna hajtani, aki tiltakozását akarja kifejezni Magyarország helyzete, avagy kormánya ellen. A követ javaslatai között szerepelt olyan papírfecnik eldobálása a járdán, amelyeknek letépték a sarkát. Barnes szerint, ha naponta több ezer ilyen papírdarab jelenik meg az utcákon – „mindegyik egy-egy bizonyíték az egyes polgároknak a rendszer iránt érzett gyűlölete felől” – akkor hatást gyakorolna a rezsim tekintélyére, sőt, „talán stabilitására is”. Hasonló támadásokat javasolt a gazdaság, illetve a kormányburokrácia ellen.⁴² A követségi épület magányában elméledő követ egyik meglehetősen bornírt ötlete az lett volna, hogy tiltakozók tömegei telefonhívások ezreivel árasztathatnák el a kormányhivatalok egy-egy kiválasztott képviselőjét, hogy ellehetetlenítsék a kormányzati munkát és felhívják a figyelmet az elégedetlenségre. Bár a diplomata óvatosságra intett az efféle akciók végrehajtása kapcsán, javaslatai a lélektani hadviselés ambiciózusabb és gátlástalanabb vetületét tükrözték.

Az 1947-ben elfogadott Nemzetbiztonsági Törvény létrehozta a CIA-t, (Central Intelligence Agency), amely lehetővé tette a lélektani hadműveletek összehangolását.⁴³ Truman elnök 1950. április 20-án bejelentette, hogy propagandaoffenzívát indít, amely „az emberek józan ítélőképességéért folytatott harc” lesz. Úgy vívják majd meg, hogy „eljuttatják az igazságot más országokban élő népek számára”.⁴⁴ 1951 áprilisában a Truman-adminisztráció információterjesztés és propaganda céljából létrehozta a Psychological Warfare Board (Lélektani Hadviselés Ügynöksége) elnevezésű szervezetet. A Board a lélektani hadműveletek „idegközpontjaként” működött. A pszichológiai háború volt Washington legfontosabb eszköze arra, hogy féken tartsa a szovjet befolyás terjedését. A szervezetet idővel sok támadás érte azért, mert feladatát nem látta el kellő eréllyel és hatékonysággal, és emiatt Eisenhower, elnökségének

egyik első intézkedéseként, feloszlatta. Helyette létrehozta az Operations Coordinating Board (Hadműveleteket Koordináló Bizottság) elnevezésű szervezetet, amely az információs programokra és a földalatti hadműveletekre vonatkozó tervezést volt hivatott ellátni. Az OCB által elkészített terveket a United States Information Agency (USIA) nevű szervnek kellett végrehajtania. Ennek volt a feladata a tengerentúli információs tevékenység ellátása is.⁴⁵

Az amerikaiak arra irányuló erőfeszítései, hogy elégedetlenséget szítanak és előmozdítsák a kommunista rendszerek felbomlását, kellő visszhangra találtak Kelet-Európában. Ennek oka Magyarország vonatkozásában részben a Rákosi-rezsim iránti mérhetetlen gyűlölet, részben pedig az USA népszerűségben kereshető. A budapesti amerikai követ arról tájékoztatta feljebbvalóit, hogy a házastársa által használt Buick Century típusú gépkocsit rendszeresen hatalmas tömegek veszik körül. Állítása szerint a tömeg alkalmanként akkorára nőtt, hogy közlekedési rendőröknek kellett beavatkozniuk. Persze, a Buick vonzereje részben abban rejlett, hogy akkoriban még alig lehetett gépkocsit látni Magyarországon, és az autópark jelentős része kimustrált, háború előtti modellből állt. A Buick sikere arra indította Christian Ravndal követet, hogy egy, a lélektani hadviselésről szóló, szigorúan titkos washingtoni konferencián az amerikai autók propagandaértékét hangsúlyozza. (Persze, bizonyos önérdék is közrejátszott ebben, hiszen Ravndal kihasználta az alkalmat, hogy a létező legdrágább, és ezért nyilván még nagyobb feltűnés keltésére alkalmas amerikai gyártmányú jármű megvásárlását kérelmezze saját maga számára.⁴⁶) Az amerikai termékek rendkívüli népszerűségét egy 1955-ben, Cegléden történt incidens is aláhúzta. A helyi termelészövetkezet az Izraelita Hitközség Országos Irodájának tulajdonát képező gyermekruhákat kívánt árusítani, amelyek közel egy évtizede porosodtak egy helyi raktárban. Futótűzként terjedt a hír, hogy a ruhákat valójában az amerikaiak küldték az 1954. évi árvíz áldozatai számára és még az eredeti amerikai címke is bennük maradt. A helyi párttitkár arról tájékoztatta Rákosi Mátyást, hogy olyan hatalmas volt az érdeklődés a cikkek iránt, hogy a tömeg beverte a helyi termelészövetkezet helységeinek ablakait, hogy megkaparinthassa a ruhákat. Emiatt a párttitkár kénytelen volt felfüggeszteni a kiárusítást, amely „alkalmat adott az ellenséges propaganda és agitáció számára”.⁴⁷

A kelet-európai lakosság befolyásolásának leghatékonyabb eszköze minden bizonnyal a rádió volt.⁴⁸ A Voice of America (VOA) rádió 1947-ben indult és a rákövetkező évben a keleti tömb országában már zavarták az adásait. Ezt költséges, de hatékony zavarást gátló akcióval igyekeztek ellensúlyozni, így a VOA 1951-ben növelhette műsoridejét és negyvenöt nyelven sugározta programjait. A Radio Free Europe (RFE, magyar nevén a SZER), amelyet az ún. Free Europe Committee hívott életre, 1950-ben kezdte meg a műsorszórást. Amikor megkezdte működését, alelnöke, Frederick Dolbeare kijelentette, hogy célja Magyarországon a magyarok ősi szabadságvágyának kifejezése lesz.⁴⁹ 1956 előtt azonban közvetlenül nem ellenállási csoportokhoz, hanem elsősorban fiatalokhoz, munkásokhoz és parasztokhoz, azaz a Rákosi-rendszer állítólagos támaszaihoz szólt.

Az amerikai kormányzati támogatást élvező rádiókampány a kommunistaellenességet volt hivatva életben tartani oly módon, hogy a nacionalista és vallásos érzelmekre apellált, és elismerte a lakosság sérelmeit. Emellett éltetnie kellett az emberek abbéli reményét, hogy a kommunista rendszerek előbb-utóbb megbuknak. Nyíltan azonban nem hirdethette a kommunista rendszerek megdöntését, és nem ígérhetett amerikai katonai beavatkozást sem erre a célra. A kommunistaellenes propaganda dilemmáit egy 1951-ben, a SZER számára készült kézikönyv is tükrözte. Az ebben olvasható utasítások alapján a műsorkészítőknek szovjetellenes propagandát kellett terjeszteniük, és tudatában kellett lenniük, hogy hallgatóságuk számára a „béke” és a „leszerelés” egyet jelentett a hazájukban érvényesülő szovjet hegemonia elfogadásával. Ugyanakkor egyetlen bemozdó sem ígérhetett fegyveres felszabadítást, mivel ez a nyugati politika radikális félreértelmezését jelentette volna, és kegyetlenül félrevezette volna a hallgatókat. Azt kellett sugallni, hogy visszafordítják a „szovjet imperializmus árhullámát”; a nyugati világ szembeszáll a szovjet agresszióval, bárhol következzen be; s nem lehet tartós béke, amíg a szovjet tömb sorsa nem rendeződik – ezzel egy időben azonban egyértelműen utalni kellett arra, hogy mindez nem jelenti a katonai beavatkozás ígérését.⁵⁰ Az 1956-os események arra utaltak, hogy a remény ébrentartása és az indokolatlan várakozások felkeltése között húzódozó választóvonal gyakorta elmosódott. A műsorkészítők számára készült útmutatások egyfelől nem voltak kellően egyértelműek, ami meglehetősen szabados értelmezést tett

felől viszont a közönség egy része egyszerűen hinni akart a felszabadításban, és hajlamos volt minden homályos megfogalmazásból erre vonatkozó ígéretet kiolvasni.

1953-ban a New York-i Columbia Egyetemen felmérés készült a SZER, a VOA és a brit BBC adásainak magyarországi fogadtatásáról. A Magyarországot az akkori törvények szerint illegálisan elhagyók, akik nyilván a társadalom radikálisabb elemei közül kerültek ki, úgy tartották, hogy a VOA és a BBC adásai nem voltak kellőképpen kommunistaellenesek. Miután a hazájuk fegyveres felszabadítására vonatkozó reményeik nem váltak valóra, a brit és az amerikai kormányt, valamint rádióadóikat kezdték vádolni csalódottságukban. A Columbia felmérése azt javasolta, hogy az adások próbálják meg életben tartani a közönség reményét, de ne ébresszenek teljesíthetetlen várakozásokat.⁵¹

Pedig voltak, akik arra vártak, hogy az USA akár a háborút is vállalja majd felszabadításuk érdekében. Egy tizenkilenc éves magyar menekült az öt kihallgató amerikai tisztnek azt vallotta, hogy „a magyarok tisztában vannak vele, hogy egy közvetlen nyugati beavatkozás háborút jelentene”, ismerik a háború borzalmait, „de még ez is jobb lenne, mint a rabszolgaság... Attól tartanak, hogy az USA beletörődött Magyarország helyzetébe, mint szovjet csatlós. A magyar nép erősen hisz abban, hogy csak az USA kényszerítheti az oroszokat a megegyezésre”.⁵² Egy másik menekült szerint sokan idéztek állítólagos SZER- és BBC-kijelentéseket arra vonatkozóan, hogy Magyarország hamarosan felszabadul. Ugyanez a személy kijelentette, hogy a VOA a legjobb állomás, mivel színvonalasan pontos információt talál, és mert „egyenes, bátorító szovjetellenes álláspontot képvisel”.⁵³ Egy harmadik interjúalany azt állította, hogy „az emberek lelkesen hallgatják a nyugati, különösen az amerikai híreket [és] továbbra is reménykednek a háborúban, amelyet nézetük szerint az amerikaiak nyernek majd meg.”⁵⁴

Nincs kellő mennyiségű bizonyítékunk annak megállapítására, hogy pontosan mennyire volt széles körű a lakosság soraiban a katonai beavatkozásra való várakozás. Egy 1957-ben készült felmérés adatai szerint hatszázhusz, Amerikába tartó menekült közül a megkérdezettek fele várt amerikai beavatkozást a forradalom előtt. Azok közül, akiket a magyar hatóságok rendszerellenes összeesküvés miatt tartóztattak le, többen azt vallották a kihallgatáson, hogy tetteiket a nyugati adók inspirálták.

Halász Béla, akit kémkedés vádjával vettek őrizetbe, azt állította kihallgatása során, hogy ő és csoportja „elhitte az imperialista rádió híreit és propagandáját, és [politikai] rendszerváltásra vártak”.⁵⁵ 1951-ben egy Flossmann Győző nevű segédmunkás csoportot szervezett, amely aktív részese akart lenni a rendszer megbuktatásának. Flossmann azt vallotta a politikai rendőrségnek, hogy rendszeresen meghallgatja a nyugati adókat, különösen az USA magyar nyelvű adásait és a „Szabad Európa Hangját” (sic!). Ezek alapján arra számított, hogy háború lesz, melynek során az amerikaiak elfoglalják az országot.⁵⁶ Társa, Zsiga Tiborc elmondta, hogy a szervezkedés kiterjesztésén voltak, fel akarták rázni az országot robbantásokkal és terrorcselekményekkel, a háború kitörése esetén pedig meg akarták bénítani az ipari termelést.⁵⁷ Egy másik állítólagos szervezkedés keretein belül egy Faddi Ottmár nevű pap katolikus kormányzatot kívánt hatalomra juttatni „amerikai katonai segítséggel”.⁵⁸

A szervezkedők gyakran részletes terveket dolgoztak ki arra vonatkozóan, hogy miként támadják meg a kormányt amerikai segítséggel. Horváth Kálmán egy emigráns szervezet, a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége megbízásából szervezett összeesküvést, amely az amerikai Counter Intelligence Corps és a Gehlen szervezettel is együttműködött.⁵⁹ Horváthnak szilárd meggyőződése volt, hogy Magyarországot Nyugat-Németországból induló fegyveres erők veszik majd megszállás alá, és ellenállási csoportja fegyvereket, ruházatot és egyéb katonai cikkeket kap majd, amelyeket amerikai repülőgépek juttatnak el hozzájuk. Letartóztatásuk után csoportja tagjai azt állították, hogy az amerikai propaganda befolyása alatt álltak. Egyikük elmondta, hogy hittek az imperialista adók híreinek és propagandájának, és hittek a politikai rendszer küszöbön álló változásában.⁶⁰ A korai ötvenes évek egyik legjelentősebb szervezkedése Ráth Gedeoné volt. Tagjai röplapokat terjesztettek, mely tevékenységet a SZER is támogatta. Igyekeztek fegyverhez jutni, hogy támogathassák a megszálló csapatokat a várt háborúban. 1950 májusában Ráth úgy tartotta, hogy az amerikaiak vagy „Titóék” adják majd a harci eszközöket, mert addigra már tudni fognak a létezésükről. Céljuk a „rendszer megdöntése” és a megszálló nyugati csapatok támogatása volt.⁶¹

A hatóságokat aggasztotta a VOA és a SZER hatása a lakosságra. A Flossman-ügyben tartott vádbeszédjében a hírhedt vérbíró, Olti Vilmos

azzal vádolta a két propagandaadót, hogy a pánikkeltés érdekében bajt kevernek, ellenforradalmat szítanak, és olyan híreket terjesztenek, melyek szerint a háború nemsokára kitör, amerikai csapatok szállják meg az országot és helyreállítják a régi rendszert.⁶²

Bizonyos fokig az ÁVH nyilvánvalóan felfújta a rádiópropaganda hatását, hogy ezzel is igazolja az országban dúló, egyébként már a szovjet nagykövet által is túlzottnak tartott terrort. 1956 nyarán a hatóságok is elismerték, hogy túlzott szigorral jártak el az állítólagos összeesküvésügyekben. Mindazonáltal ezen ügyeknek volt valóságtartalmuk.⁶³ Léteztek földalatti szervezetek, bár az államvédelmi szervek messze túldimenzionálták őket. Tagjaik nyugati támogatásra számítottak, és ez arra bátorította őket, hogy a tettek mezejére lépjenek.⁶⁴ Amit biztonsággal állíthatunk, az, hogy az amerikai propaganda bizonyos fokig érdekeltelenséget mutatott a kelet-európai hallgatóság sorsa iránt. Ismerve a kommunista rendszereket, figyelmeztetniük kellett volna a hallgatóságukat, hogy ne provokálják a hatóságokat olyan lépésekkel, amelyeket nem állt szándékukban támogatni. Ezt azonban a lélektani háború sikere érdekében nem akarták megtenni.

Ugyanakkor az is igaz – és ez a propagandaháború javára szól –, hogy a külföldi adások lehetetlenné tették, hogy a kommunista ideológia és propaganda monopolizálja az információs forrásokat. Emellett az amerikai és brit adások sokakban tartották a lelket. Ha nem lettek volna, a magyarok „eltorzított képet alkottak volna a világról”, állította egy emigráns.⁶⁵ A nyugati rádiók akadályozták a kommunista indoktrinációt,⁶⁶ és sokan gondolták úgy, hogy ezek nélkül az adások nélkül a magyarok elvesztettek volna minden reményt a jövőre nézve.⁶⁷

Az éterből érkező üzeneteket kiegészítette a USIA által havonta terjesztett mintegy 2000 bulletin, 3000 újság, a különféle folyóiratok és szórólapok.⁶⁸ A kommunista rendszerek aláaknázása céljából légballoonok érkeztek a térségbe, amelyekből propagandaröplapokat szórtak szét. A ballonhadművelet 1951-ben kezdődött és annak 1956-os befejeztéig mintegy 300 millió uszító röplapot szórtak szét kommunista területek fölött. Az általuk közvetített üzenet általában ilyesmi volt: „A rezsim gyengébb, mint gondoltátok, a remény a népben rejlik.”⁶⁹

Az égből pottyant üzenetek fogadtatása Magyarországon vegyes volt. Némelyek arról panaszkodtak, hogy „a röplapok több kárt okoznak,

mint amennyi hasznót hajtanak”, mivel „lehetőséget adnak a rendőrség számára, hogy fokozza az »osztályidegen elemek« üldözését, és eggyel több okot adnak arra, hogy átkutassa otthonaikat”. Az embereket persze akkor is üldözték, ha nem találtak náluk röplapokat. Nyögér falu lakosai mégis emiatt tartották kudarcnak a léggömb-akciókat. A rendőrség átkutatta otthonaikat, amikor észrevették, hogy léggömbök közelednek.⁷⁰ Emellett a ballonok nem tartalmaztak olyan információt, amelyet a „rádióból már réges-régen ne lehetett volna hallani”.⁷¹ Ráadásul a léggömbök jelentős részét már a határterületek körül lelőtték, és közönségük jelentősen kisebb volt, mint a rádióadásoké.⁷² Mindazonáltal voltak, akik úgy vélték, hogy hatékony fegyverként szolgáltak a rendszer ellen, mivel „javították a lakosság morálját” és „arra bátorították az embereket, hogy szálljanak szembe a rendszerrel, és gyengítették a kommunisták hatalmi pozícióját”.⁷³ A Szabad Európa Rádió 1957-ben felmérést készített magyar disszidensek körében, melyből kiderült, hogy a magyar lakosság 15%-a a ballonok által elszórt röplapokból tájékozódott. Az MDP Politikai Bizottságának egy 1956-ban született határozata szerint 1955-ben a hatóságok 2,6 millió röplapot szedtek össze. A PB határozata arra is rámutatott, hogy a nyugatról érkező röplapok iránti érdeklődés csökkenőben van ugyan, de még mindig mozgósító hatást fejtenek ki az „ellenséges elemek” számára.⁷⁴

A léggömbök nem csak a magyar hatóságokat irritálták, hanem például a csehszlovákokat is. Mindkét ország diplomáciai úton tiltakozott ellenük, és vadászgépekkel igyekezett megsemmisíteni azokat. 1956. február 8-án Sík Endre külügyminiszter magához rendelte az amerikai ügyvivőt, és tiltakozó jegyzéket adott át a léggömbakciók ellen. A jegyzék szerint a léggömböket hírszerzésre és arra használják, hogy „a kormányt és a politikai rendszert gyalázó mocskos irományokat” terjesszenek, továbbá beavatkozást jelentenek a magyar belügyekbe és megsértik az ország szuverenitását. A jegyzék állítása szerint a léggömbök miatt már lezuhant egy repülő, melynek két pilótája életét vesztette. A magyar külügyminisztérium követelte, hogy a léggömbakciókat haladéktalanul állítsák le, és „fenntartotta a jogot” arra, hogy kártérítést kérjen az általuk okozott károkért.⁷⁵ Az amerikaiak elutasították a vádakat, és félrevezető módon azt állították, hogy a ballonokat magánszervezetek bocsátják föl vagy meteorológiai célokat szolgálnak.⁷⁶ A magyar kormány

július 28-án újabb tiltakozó jegyzéket adott át, ezúttal azt állítva, hogy február óta 293 léggömböt figyeltek meg a hatóságok, melyek közül az egyik egy repülő lezuhanását és pilótájának halálát okozta. A magyar külügyminisztérium azzal fenyegette meg az USA-t, hogy amennyiben léggömböt észlelnek a magyar légtérben, „a katasztrófa elkerülése céljából” a hatóságok minden nemzetközi légi járatot leszállásra kényszerítenek. Hozzá tették, hogy ezek az akciók hátráltatják a kétoldalú kapcsolatok fejlődését, amely pedig a magyar fél számára rendkívül kívánatos lenne.⁷⁷

Végső soron a hatóságok képtelenek voltak gátat vetni a nyugati propagandának. Az adások zavarása nehézségekbe ütközött, és még a Szovjetunió sem volt képes hatékony segítséget nyújtani a Szabad Európa Rádió zavarására, mivel az rendszeresen változtatta a frekvenciáját.⁷⁸ A rezsim tiltakozásai azt sugallták, hogy az amerikai politika jó úton jár. 1956-ra már egészen nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista rendszer vesztésre áll a lakosság „szívéért és lelkéért” folytatott küzdelemben. A forradalmat megelőző esztendőben a rendvédelmi szervek tizenkétezer „ellenséges” levelet, propagandabrosúrát és tiltott nyomdát foglalt le.⁷⁹ Rákosi kénytelen-kelletlen beismerte, hogy a pártfunkcionáriusok egyre nehezebben tudják *eladni* a párt által képviselt irányvonalat. Az egyre élénkülő viták során világossá vált, hogy az „elvtársak” képtelenek hatáson megvédeni a párt álláspontját „az ellenséggel szemben”. Egyre több „becsületes káder” kezdett ingadozni, mivel olyan „helytelen vagy ellenséges” érvelést találtak magukat szembe, amelyeket jobban előkészítettek, vagy meggyőzőbben adtak elő.⁸⁰ A nyugati propaganda nyilvánvalóan termékeny talajra talált. Alig egy évtizeddel a forradalom után az MSZMP Politikai Bizottságának egyik tagja nyíltan elismerte, hogy a kommunista ideológia minden vonzását elvesztette a fiatalság felé. Még a párt ifjúsági magazinja is a nyugati populáris kultúrát népszerűsítette.⁸¹ Bár a rendszer még további huszonöt évig tartotta magát, a kommunista ideológia életképtelennek bizonyult. Az Amerikai Egyesült Államok nagy hangsúlyt helyezett a kulturális felforgatásra, illetve a „kommunista indoktrináció” megakadályozására, és ezzel elősegítette Magyarország önfelszabadítását.

Az 1950-es évek elején az Amerikai Egyesült Államok egyre komolyabban kezdett foglalkozni a kommunista államok ellen végrehajtandó, ún. földalatti hadműveletek végrehajtásával. 1951-ben a Kersten-féle törvény-kiegészítés 100 millió dollárt hagyott jóvá a szovjet tömbből

érkezett menekültek katonai megszervezésére.⁸² A Psychological Strategy Board elnöke, Gordon Gray szerint ez volt az első pozitív lépés, amelyet az USA a szovjet agresszió ellen tett a háború óta.⁸³ A lengyel emigráció egyik elismert vezetője, Anders tábornok eredetileg hatmillió embert ígért a szovjetellenes ügy támogatására, ám az amerikai katonai vezetés kevés érdeklődést mutatott iránta egészen 1951. december 18-áig. Ekkor ugyanis a védelmi miniszter utasítást adott a Kersten-kiegészítés végrehajtására. Eszerint huszonöt, menekültekből álló könnyűhadosztályt kellett volna a NATO katonai szervezetébe beépíteni. A tervek szerint 1955-ig 60 ezer embert részesült volna katonai kiképzésben, a legjobbakat lélektani, hírszerzési és nem-konvencionális hadviselésre is felkészítették volna. Mindegyik haderőnem elkészítette a maga tervezetét; a légierő például felkészült arra, hogy bátorítást nyújtson a kelet-európai és a szovjet légierők személyzetének a disszidálásra.⁸⁴

Nemsokára azonban a polgári vezetés kezdte megkérdőjelezni a Kersten-kiegészítés végrehajthatóságát.⁸⁵ Az európai szövetségesek körében egyáltalán nem volt népszerű a menekült-hadosztályokra vonatkozó amerikai terv, továbbá nem volt világos, hogy miként lehetne megfelelő kapcsolatot létesíteni a menekültbrigádok, illetve a NATO és az akkor még megvalósíthatónak látszó Európai Védelmi Közösség egységei között.⁸⁶ Ez arra készítette a vezérkari főnököket, hogy megvalósíthatatlannak minősítsék a menekültek katonai egységekbe való tömörítésére vonatkozó tervet, legalábbis az 1953-as esztendőben. Ezt a véleményt az Európában állomásozó amerikai egységek parancsnokai is osztották. Úgy vélték, hogy ezeknek az egységeknek a létrehozása megvalósíthatatlan és nem kívánatos, ezért nem is javasolták.⁸⁷

A későbbikben az Eisenhower-adminisztráció újból felvetette egy menekültekből álló, félkatonai egység létrehozását, amelyet 'Volunteer Freedom Corps'-nak (Önkéntes Szabadság Hadtest) neveztek el. 1953 májusában az elnök elfogadta a Nemzetbiztonsági Tanácsnak a Volunteer Freedom Corps felállítására vonatkozó előterjesztését.⁸⁸ Ennek ellenére ez a javaslat is a Kersten-kiegészítés sorsára jutott, hiszen a nyugat-európaiak egyetértését most sem sikerült elnyerni, és a szövetségesek ellenkezését ezúttal sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Így Eisenhower külügyminisztere, John Foster Dulles úgy döntött, hogy belátható időn belül eltekint a terv megvalósításától.⁸⁹

Persze, nem ez volt az egyetlen terv, mellyel az amerikai vezetés foglalkozott. A CIA-hoz kötődő, Office of Policy Coordination (Politikai Koordináló Hivatal) fedőnevű szervezet szabad kezet kapott felforgató hadműveletek kidolgozására. 1951-ben és 1952-ben például az USA kísérletet tett a lengyel Honi Hadsereg feltámasztására.⁹⁰ Csehszlovákiában határincidenseket provokált, megsértette a csehszlovák légteret, rádió adó-vevő készülékeket dobott le illegális ügynökei számára. A Sztálin halálát megelőző két évben mintegy 1200 „nyugati ügynököt” tartóztattak le a csehszlovák hatóságok. Az 1951 és 1956 között eltelt években 79 gyilkosságot tulajdonítottak külföldi ágenseknek.⁹¹ Különböző olyan egységeket szerveztek, amelyek a határzáron keresztül behatolva alkalmasak voltak arra, hogy kémtevékenységet folytassanak, illetve olyan félkatonai csoportokat szervezzenek, amelyek képesek lennének ellenállást kifejteni egy esetleges szovjet invázióval szemben. Több száz ügynököt dobtak át a határon abból a célból, hogy felvegyék a kapcsolatot a kommunistaellenes mozgalmakkal és támogatást nyújtsanak nekik.⁹² A Nemzetbiztonsági Tanács 1955-ös állásfoglalása meghatározta a felforgató hadműveletek célját. Ez tehát „a földalatti ellenállás megszervezése, a földalatti és gerilla hadviselés előmozdítása, annak biztosítása, hogy ezek az erők háború esetén rendelkezésre álljanak, hogy alkalomadtán olyan bázisokat szereljenek föl, ahol a hadsereg háborús helyzetben az aktív hadszíntereken fejlesztheti tovább ezeket az erőket”. Amennyiben ezek az akciók leleplezésre kerülnének, az amerikai kormánynak készen kell állnia arra, hogy hitelesen letagadhassa a felelősséget.⁹³

Rákosi 1956. júliusi állítása szerint a magyar állambiztonság havonta átlagban két olyan „ellenforradalmi szervezkedést” leleplezett le, melyeknek imperialista kapcsolataik voltak. 1956 első felében a hatóságok harminchét olyan kémeket kerítettek kézre, akiket nyugatról csempészték az országba.⁹⁴ Ha hinni lehet a hivatalos adatoknak, az 1949 és 1953 közötti években a Rákosi-rezsim 120 olyan ügyet vizsgált ki, amely külföldi hírszerző szolgálatokhoz kapcsolódott. Ezek közül 41 eset kötődött az USA-hoz. Ugyanebben az időszakban tizennégy, 1949 előtt szervezett állítólagos kémcsoport tagjait vették őrizetbe és mindnek volt amerikai kapcsolata. 1955-ben a leleplezett kémek 61%-a volt amerikai.⁹⁵ A CIC (Counter Intelligence Corps) elnevezésű szervezet ügynökeinek

kihallgatása során a Belügyminisztérium arra a következtetésre jutott, hogy az USA a kommunistaellenes ellenállás magját szervezi, és szabotázsakciókat támogat Magyarországon.⁹⁶

1953 elején úgy látszott, hogy a korábnál aktívabb amerikai Kelet-Európa-politika van készülőben. John Foster Dulles támogatását helyezte kilátásba egy „kirobbanó és dinamikus” felszabadítási politika számára.⁹⁷ Az új irányvonalat az 1953 decemberében jóváhagyott NSC 174 elnevezésű dokumentum kodifikálta. Kelet-Európa függetlenségének helyreállítása továbbra is hosszú távú cél maradt. Belátható időn belül az USA arra törekedett, hogy „aláaknázza” a helyi kommunista rendszereket, hogy kedvező feltételeket teremtsen a felszabadításhoz, és megőrizze azokat az erőket, amelyek hozzájárulhatnak a függetlenség kivívásához és az amerikai érdekek érvényesítéséhez. Emellett célként szerepelt egy fegyveres ellenállás előkészítése a Szovjetunió ellen. Ugyanakkor vigyázni kellett arra is, hogy ne szítsanak „idő előtti” lázadásokat, és nem volt szabad arra vonatkozó ígéreteket tenni, hogy az USA mikor és milyen lépéseket kíván foganatosítani a felszabadítás érdekében. Azt azonban leszögezték, hogy fegyveres intervencióra nem kerülhet sor. Ugyanakkor az amerikai vezetés ki akarta használni a zavargások által kínált lehetőségeket, bátorítani kívánta a nacionalizmust, amelyet „a szovjet imperializmus” természetes ellenségének és a nemzeti ellenállás eszközének tekintett. Emellett Washington arra is törekedett, hogy kiaknázza a kommunista rezsimek közötti ellentéteket, kihasználja a „titoista elhajlásokat”, valamint fontosnak ítélte személyiségeket hazájuk elhagyására bátorítsa.⁹⁸

ELKÉPZELÉSEK AZ AGRÉSSZÍV VISSZASZORÍTÁSRA

Eisenhower elnökségének kezdeti időszakában az amerikai vezetés újraértékelte a nukleáris fegyverek szerepét, és kinyilvánította, hogy készen áll egy esetleges szovjet atomtámadás ellen annak „tömeges megtorlására”.⁹⁹ 1953 és 1954 telén az amerikai biztonságpolitika szótára új elemmel bővült. A nukleáris fegyverek bevetésére vonatkozó elképzeléseket a „New Look” elnevezéssel illették.¹⁰⁰ A „New Look” politikáját nem fogadta osztatlan elismerés az amerikai kül- és biztonságpolitikai bürook-

rácia berkeiben. A hadsereg a marginalizálódástól, míg a State Department a külpolitikai visszhangtól tartott.¹⁰¹

Eisenhower tudatában volt az új nukleáris program veszélyeinek. Álláspontja szerint a háború mindenáron elkerülendő volt, ugyanakkor úgy vélte, hogy az USA-nak fel kell készülnie az atombomba bevetésére abban az esetben, ha azt az ellenség kiprovokálja. A tömeges megtorlás pontosan azt a célt szolgálta, hogy elrettentse a szovjet agressziót azáltal, hogy megmutatja a konfliktusok kiterjesztésében rejlő veszélyeket. Időről időre a volt hadvezér elgondolkodott azon, hogy nincs-e szükség az első csapásmérés képességének kifejlesztésére. Ám az USA hivatalosan elutasította a preventív háború doktrínáját, és tudatában volt annak, hogy a tömeges megtorlással való fenyegetés önmagában nem jelent elég elrettentő erőt, hiszen hitelessége megkérdőjelezhető.¹⁰²

Ehhez hasonlóan Dulles külügyminiszter felszabadítási politikája is radikálisabb volt szavakban, mint tettekben. Akárcsak az elnök, ő is szkeptikussá vált a visszaszorítás politikáját illetően, holott e tekintetben eredetileg radikálisabb álláspontot képviselt.¹⁰³ Sztálin halála lehetőséget kínált Dulles számára, hogy megvalósítsa az általa meghirdetett agresszív politikát. Utasítást adott az amerikai diplomáciai képviselőknek, hogy „keltsenek kételyeket, zavart és bizonytalanságot az új szovjet rezsimről ne csak a szovjet és szatellita tömegek soraiban, hanem a Szovjetunió kívüli kommunista pártok köreiből is”.¹⁰⁴ Azonban az elnökkel együtt elutasította Eisenhower biztonságpolitikai tanácsadójának, a kommunizmus felszámolása iránt rendkívül fogékony C. D. Jacksonnak a javaslatát, a Szovjetunió felszólítására, hogy üljön tárgyalóasztalhoz konkrét kérdések megvitatására.¹⁰⁵ Ezzel az amerikai vezetés elmulasztotta az alkalmat, hogy hasznot húzzon a Szovjetunió vezetését megosztó ellentétekből.¹⁰⁶

A berlini lázadás és annak elfojtása kimondta a halálos ítéletet a „rollback” politikája fölött. Dulles, aki eredetileg ebben látta az alkalmat a Nyugat győzelmére a Szovjetunióval szemben, képtelen volt megtalálni a módját annak, hogy miként lehetne élni is ezzel. Amerika úgy döntött, hogy élelmiszer-csomagokat oszt szét, ami jobban megfelelt a feltartóztatás halottnak hitt doktrínájának, mint az agresszív visszaszorítás elvének.¹⁰⁷ Eisenhower a lelke mélyén mindig is a békés felszabadításban hitt. Úgy tartotta, hogy a nukleáris fegyver bevetése a Szovjetunió számára létfontosságú területek ellen nemcsak veszélyes, hanem céltalan is.¹⁰⁸

kihallgatása során a Belügyminisztérium arra a következtetésre jutott, hogy az USA a kommunistaellenes ellenállás magját szervezi, és szabotázsakciókat támogat Magyarországon.⁹⁶

1953 elején úgy látszott, hogy a korábnál aktívabb amerikai Kelet-Európa-politika van készülben. John Foster Dulles támogatását helyezte kilátásba egy „kirobbanó és dinamikus” felszabadítási politika számára.⁹⁷ Az új irányvonalat az 1953 decemberében jóváhagyott NSC 174 elnevezésű dokumentum kodifikálta. Kelet-Európa függetlenségének helyreállítása továbbra is hosszú távú cél maradt. Belátható időn belül az USA arra törekedett, hogy „aláaknázza” a helyi kommunista rendszereket, hogy kedvező feltételeket teremtsen a felszabadításhoz, és megőrizze azokat az erőket, amelyek hozzájárulhatnak a függetlenség kivívásához és az amerikai érdekek érvényesítéséhez. Emellett célként szerepelt egy fegyveres ellenállás előkészítése a Szovjetunió ellen. Ugyanakkor vigyázni kellett arra is, hogy ne szítsanak „idő előtti” lázadásokat, és nem volt szabad arra vonatkozó ígéreteket tenni, hogy az USA mikor és milyen lépéseket kíván foganatosítani a felszabadítás érdekében. Azt azonban leszögezték, hogy fegyveres intervencióra nem kerülhet sor. Ugyanakkor az amerikai vezetés ki akarta használni a zavargások által kínált lehetőségeket, bátorítani kívánta a nacionalizmust, amelyet „a szovjet imperializmus” természetes ellenségének és a nemzeti ellenállás eszközének tekintett. Emellett Washington arra is törekedett, hogy kiaknázza a kommunista rezsimek közötti ellentéteket, kihasználja a „titoista elhajlásokat”, valamint fontosnak ítélte személyiségeket hazájuk elhagyására bátorítson.⁹⁸

ELKÉPZELÉSEK AZ AGRÉSSZÍV VISSZASZORÍTÁSRA

Eisenhower elnökségének kezdeti időszakában az amerikai vezetés újraértékelte a nukleáris fegyverek szerepét, és kinyilvánította, hogy készen áll egy esetleges szovjet atomtámadás ellen annak „tömeges megtorlására”.⁹⁹ 1953 és 1954 telén az amerikai biztonságpolitika szótára új elemmel bővült. A nukleáris fegyverek bevetésére vonatkozó elképzeléseket a „New Look” elnevezéssel illették.¹⁰⁰ A „New Look” politikáját nem fogadta osztatlan elismerés az amerikai kül- és biztonságpolitikai bürok-

rácia berkeiben. A hadsereg a marginalizálódástól, míg a State Department a külpolitikai visszhangtól tartott.¹⁰¹

Eisenhower tudatában volt az új nukleáris program veszélyeinek. Álláspontja szerint a háború mindenáron elkerülendő volt, ugyanakkor úgy vélte, hogy az USA-nak fel kell készülnie az atombomba bevetésére abban az esetben, ha azt az ellenség kiprovokálja. A tömeges megtorlás pontosan azt a célt szolgálta, hogy elrettentse a szovjet agressziót azáltal, hogy megmutatja a konfliktusok kiterjesztésében rejlő veszélyeket. Időről időre a volt hadvezér elgondolkodott azon, hogy nincs-e szükség az első csapásmérés képességének kifejlesztésére. Ám az USA hivatalosan elutasította a preventív háború doktrínáját, és tudatában volt annak, hogy a tömeges megtorlással való fenyegetés önmagában nem jelent elég elrettentő erőt, hiszen hitelessége megkérdőjelezhető.¹⁰²

Ehhez hasonlóan Dulles külügyminiszter felszabadítási politikája is radikálisabb volt szavakban, mint tettekben. Akárcsak az elnök, ő is szkeptikussá vált a visszaszorítás politikáját illetően, holott e tekintetben eredetileg radikálisabb álláspontot képviselt.¹⁰³ Sztálin halála lehetőséget kínált Dulles számára, hogy megvalósítsa az általa meghirdetett agresszív politikát. Utasítást adott az amerikai diplomáciai képviselőknek, hogy „keltsenek kételyeket, zavart és bizonytalanságot az új szovjet rezsimről ne csak a szovjet és szatellita tömegek soraiban, hanem a Szovjetunió kívüli kommunista pártok köreiben is”.¹⁰⁴ Azonban az elnökkel együtt elutasította Eisenhower biztonságpolitikai tanácsadójának, a kommunizmus felszámolása iránt rendkívül fogékony C. D. Jacksonnak a javaslatát, a Szovjetunió felszólítására, hogy üljön tárgyalóasztalhoz konkrét kérdések megvitatására.¹⁰⁵ Ezzel az amerikai vezetés elmulasztotta az alkalmat, hogy hasznot húzzon a Szovjetunió vezetését megosztó ellentétekből.¹⁰⁶

A berlini lázadás és annak elfojtása kimondta a halálos ítéletet a „rollback” politikája fölött. Dulles, aki eredetileg ebben látta az alkalmat a Nyugat győzelmére a Szovjetunióval szemben, képtelen volt megtalálni a módját annak, hogy miként lehetne élni is ezzel. Amerika úgy döntött, hogy élelmiszer-csomagokat oszt szét, ami jobban megfelelt a feltartóztatás halottnak hitt doktrínájának, mint az agresszív visszaszorítás elvének.¹⁰⁷ Eisenhower a lelke mélyén mindig is a békés felszabadításban hitt. Úgy tartotta, hogy a nukleáris fegyver bevetése a Szovjetunió számára létfontosságú területek ellen nemcsak veszélyes, hanem céltalan is.¹⁰⁸

1954 során Dulles álláspontja is megváltozott, egyre inkább költséges és kockázatos taktikának tartva a háborús beavatkozást. Csökkentheti ugyan a szovjet veszélyt, de akár el is pusztíthatja a szabad világot.¹⁰⁹ A rákövetkező évben már nyilvánosan elismerte, hogy csökkent a hidegháborús feszültség, és úgy tartotta, hogy Moszkva már nem jelent akkora fenyegetést, mint korábban. A szenátus külügyi bizottságában arról beszélt, hogy az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió „kezd közelebb kerülni egy olyan viszonyhoz, amely hasonlít ahhoz, ahogyan baráti országok kezelik nézeteltéréseiket”.¹¹⁰ 1956-ban, amikor a demokratapárti elnökjelölt, Adlai Stevenson, választási hadjárata során, felvetette Dulles felszabadítás-„ígéretét”, a külügyminiszter habozás nélkül kijelentette, hogy „nem tett ilyen ígéretet”. A State Department politikáját pedig kezdettől fogva a feltartóztatás doktrínája határozta meg. Erre utaltak a külügyminisztérium magas beosztású tisztviselői is, amikor egy lengyel emigráns vezetőkkel folytatott megbeszélésen kijelentették: „...a rab népek képtelenek saját felszabadításukra, melyhez a nemzetközi helyzet radikális megváltozása szükségeltetik.”¹¹¹ A State Department befolyásos Policy Planning Staff-ja (Politikai Tervező Csoport) pedig, igaz, utólag, úgy határozta meg a felszabadítás doktrínáját, hogy az egyet jelent a remény és a szabadság szellemének ébrentartásával, de semmiképp sem az erő alkalmazásával.¹¹²

Amikor Nagy Ferenc, Magyarország volt miniszterelnöke felkérte az amerikai külügyminisztériumot, hogy egy magas pozícióban levő beosztottja tartson beszédet az 1945-ös választás tizedik évfordulójára rendezendő megemlékezésen, a State Department vezetése visszautasította a felkérést, hiszen nem akart „nyilvánosan és hivatalosan” azonosulni azokkal a gondolatokkal, amelyeket a magyar emigránsok nyilvánvalóan kifejtettek volna.¹¹³ Olyan alkalmakkor, amikor a State Departmentnél valaki az iránt érdeklődött, hogy az USA milyen politikát folytat Kelet-Európa viszonylatában, rutinválaszt adtak, miközben gondosan ügyeltek arra, nehogy azt a hamis képzetet keltsék, hogy az erőszakos felszabadítás az opciók közé tartozik.¹¹⁴

Mindez azonban a külvilág számára korántsem volt ilyen egyértelmű. A külügyminiszter és más magas rangú külügyi beosztottak továbbra is meglehetősen kétértelmű kijelentéseket tettek a tömeges megtorlás szerepével és a felszabadítással kapcsolatban, amelyek félreérthető képet adtak az amerikai politikáról és ezért félrevezethették a kelet-európai

lakosságot.¹¹⁵ Ezek a megnyilvánulások abból a felismerésből fakadtak, hogy a kelet-európai ellenállás a totális diktatúrával szemben „nem annyira reménytelen, mint ahogyan korábban gondolták”. Az amerikai vezetés arra törekedett, hogy „táplálja a kommunista elnyomással szembeni ellenállást, úgy, hogy ne érje el a tömeges lázadás szintjét a szovjet uralom alatt álló térségekben, és hogy ne ébresszen kétséget annak spon-tán természetére iránt”.¹¹⁶ Mindez, amikor az aktív ellenállás megkezdődött, sokakat arra készítetett Magyarországon, hogy amerikai támogatás-
ra számítsanak.

VISSZASZORÍTÁS TÁRGYALÁSOS ÚTON

Sztálin halálát követően az amerikai vezetésben a kelet-európai probléma egy újfajta megoldása is felmerült: a kölcsönös engedményeken alapuló tárgyalásos rendezése. Dulles azt tanácsolta Eisenhowernek, hogy tegyen javaslatot a szovjet és az amerikai erők Európából való kölcsönös kivonására. Javasolta továbbá, hogy a két hatalom egyezzen meg valamilyen formuláról a nukleáris fegyverek, illetve rakéták nemzetközi ellenőrzését illetően.¹¹⁷ Bár Dulles nemsokára meggondolta magát, a Policy Planning Staff 1953-ban elkezdett foglalkozni a kelet-nyugati viszony tárgyalások útján történő rendezésének lehetőségével. Ezek az elképzelések nem annyira gyakorlati jelentőségük miatt érdeemesek említésre, hiszen nem lett belőlük semmi, hanem a gondolatmenetük miatt, minthogy ezekre épült az 1956-os forradalommal kapcsolatos amerikai politika. A Policy Planning Staff egy tagja, Louis Halle azzal érvelt, hogy a Szovjetunióban tapasztalt politikai felfordulás miatt a tárgyalások oda vezethetnének, hogy komoly engedményeket lehetne kapni kisebb jelentőségű amerikai koncesszióért cserébe. Halle úgy vélte, hogy akár a vasfüggönyt is fel lehetne húzni, ha az Európai Védelmi Közösséget nem terjesztenék ki a szovjet birodalom határáig.¹¹⁸ A PPS azzal az ellentmondásos elgondolásból indult ki, hogy a Szovjetunió azért tartja megszállva a csatlósait, mert fenyegetve érzi magát a Nyugat részéről.¹¹⁹ Egyes, a PPS által készített elemzések azzal érveltek, hogy elérhető a Szovjetunió kivonulása Kelet-Európából, ha Moszkva megfe-

elő biztosítékot kap biztonsági érdekeinek szem előtt tartására. Egy 1953 júliusában készült feljegyzés szerint a Balti-tengertől a Fekete-, az Égei- és az Adriai-tengerekig terjedő periféria orosz szemszögből ütközőzónának tekinthető a Nyugattal szemben. Ebben az esetben a Nyugat szabad választásokra vonatkozó követelése fenyegetést jelentene a Szovjetunió számára, hiszen olyan kormányok kerülhetnének hatalomra, amelyek ellenségesen viszonyulnak Moszkvához. A nyugati országoknak el kell ismerniük a „legitim” szovjet biztonsági igényeket, és tenniük kell róla, hogy a Szovjetuniót határoló államok ne lehessenek „nyíltan vagy aktívan ellenségesek vele szemben, és ne vehessenek részt a biztonságát hátrányosan érintő cselekményekben”.¹²⁰

Ennek fejében Moszkva visszavonná megszálló hadseregét a saját határai mögé, amely csak „szabadon választott kormányok hívására” térhetne vissza Kelet-Európába. A fennálló kormányzatokat feloszlatták, választásokat tartanának, amelyeket „valamilyen nemzetközi felügyelőbizottság ellenőrizne”. Az újonnan megválasztott kormányok szabadon dönthetnének kül- és belpolitikájukról, de biztonságpolitikájukat alávetnék a szovjet érdekeknek. „A határ menti államok státusa tehát megegyezne Finnország jelenlegi helyzetével.”¹²¹ A megállapodás érdekében a Nyugat további garanciákat nyújthatna a szovjet védelem szavatolására, beleértve azt, hogy Németország nem egyesülhet.¹²² A szerző nyilván nem volt tisztában azzal, hogy Moszkva bizonyos, számára kedvező feltételek mellett támogatta a német egyesülést. A PPS egyik-másik munkatársa számára, a súlyos kockázatok ellenére is kívánatos lett volna, ha „cserébe a szovjet fennhatóság felszámolásáért a teljes csatlóttárságban, valamilyen megegyezésre jutnának az európai fegyverzetek mennyisége és elhelyezése tekintetében”.¹²³ A valamelyest homályos megfogalmazás nyilvánvalóan arra utalt, hogy a nyugati hatalmak csökkentették volna a Szovjetunióra nehezedő katonai nyomást. Hruscsovnak is valószínűleg a kontinens középső részén mutatkozó feszültség csökkentése lehetett az egyik célja, amikor hajlandó volt kivonulni Ausztriából, majd később Romániából.

Ám ezek a feltételek, amelyeket jóval később Gorbacsov elfogadott, tárgyalási alapként még nem voltak elfogadhatóak egy olyan Szovjetunió számára, amelyik hatalmának tetőpontja felé közeledett. Ebben az időszakban a megszállt országok még fontos gazdasági és katonai szolgáltatásokat nyújtottak a Szovjetunió számára, amelyekre három évtizeddel

később már nem volt szükség, illetve az adott országok nem voltak hajlandóak vagy – a gazdasági szolgáltatások esetében – képesek. Csak 1989-ben, amikor Kelet-Európa inkább teher, semmint támasz volt a Szovjetunió számára, döntötte el Gorbacsov, hogy elsőbbséget ad a szovjet-amerikai – és általában a kelet-nyugati – viszony javításának a kelet-európai szovjet birodalom fenntartásával szemben.¹²⁴

Az 1954-es év utolsó részében a Nemzetbiztonsági Tanács is foglalkozni kezdett a tárgyalás lehetőségével. Miközben a vezérkari főnökök nagyobb kockázatvállalást sürgettek, Dulles, aki a testület többségének véleményét képviselte, középútas politikát javasolt: „...fel kell ismernünk, hogy létezik egy járható út a között, hogy katonai lépéseket teszünk ezeknek a nemzeteknek a megmentésére a kommunizmustól, és a között, hogy teljesen magukra hagyjuk őket a kommunizmussal szemben.”¹²⁵ A viták eredményeként megszületett az NSC 5501 elnevezésű dokumentum, amely sürgette, hogy az USA bátorítsa a kelet-európai nemzetek elszakadási kísérleteit a Szovjetuniótól. Az újszerű elképzelés hangsúlyozta, hogy a keleti tömb országainak saját érdekeik szerint kell politizálniuk, és amennyiben ez így lesz, a szovjet tábor magától összeomlik majd. Az amerikai politika átértékelésére az a felismerés adott alkalmat, hogy a korábbi irányvonal kudarcot vallott; a szövetségesek nem támogatták a dinamikusabb politikára vonatkozó amerikai elképzeléseket, és a vasfüggöny mögötti sebezhető pontokat a „járható út” keretein belül is ki lehet használni.¹²⁶

Az osztrák államszerződés, mellyel a nagyhatalmak rendezték Ausztria státusát, új lehetőséget csillantott fel arra, hogy nagyhatalmi megállapodás szülessen Kelet-Európa sorsának rendezéséről, sőt, akár a hidegháború lezárásáról. A szerződés fegyveres semlegességet biztosított az osztrákok számára és véget vetett a négyhatalmi – szovjet, amerikai, brit és francia – megszállásának. Hruscsovot valószínűleg az a szándék vezette, hogy meg akarta akadályozni Ausztria integrálását a Nyugat biztonsági rendszerébe, továbbá meg akarta erősíteni a semlegességi mozgalmat. Ausztria a békés egymás mellett élés új szovjet szlogenjének és a moszkvai diplomácia rugalmasságának ékes bizonyítékává válhatott. Ily módon az osztrák szerződés az enyhülési folyamat előszele lett.¹²⁷ A megegyezést az tette lehetővé, hogy Ausztria sorsát elválasztották a németkérdés megoldásától, amely korábban biztonsági okoknál fogva a nyuga-

tiak számára az osztrákkérdés rendezésének az előfeltétele volt.¹²⁸ Ugyanakkor a bécsi megállapodás azt sugallta, hogy az Ausztriában alkalmazott modell a kelet-európai szatelliták esetében is felhasználható lesz, olyannyira, hogy az 1956-os forradalom alatt az amerikai diplomáciát az osztrák megoldás alkalmazásának lehetősége vezérelte. Így tehát a tárgyalásos megoldás a szovjet biztonság szavatolása mellett újból napirendre került.¹²⁹

Dulles azt javasolta Eisenhowernek, hogy az 1955 nyarán sorra kerülő genfi konferencián nem hivatalos keretek között vesse fel a Kelet-Európa-kérdést. A State Department a keleti tömb fokozottabb önrendelkezését szerette volna erőltetni. A genfi konferencián történő amerikai részvétel kapcsán, annak érdekében, hogy ne törjék le az ellenállásra való hajlandóságot, el kellett kerülni azt a benyomást, hogy Washington beletörődött Kelet-Európa szovjetizálásába. A PPS úgy foglalt állást, hogy az Amerikai Egyesült Államoknak javasolnia kell a német egyesítést, melynek következtében a Szovjetunió kivonulna az NDK-ból és Lengyelországból, majd az osztrák szerződés érvénybe lépését követően Romániából és Magyarországról is.¹³⁰ A Nemzetbiztonsági Tanács legújabb állásfoglalása, amelyet közvetlenül a genfi csúcstalálkozó előtt hagytak jóvá, úgy fogalmazott, hogy a Kelet-Európában érvényesülő szovjet uralom felszámolása a végső célnak tekintendő. Ennek érdekében, a katonait leszámítva, minden eszköz bevetendő, esetleg a Szovjetunióval történő tárgyalás is. Amerikának ragaszkodnia kell ahhoz a felfogáshoz, hogy a világpolitikai feszültség „egyik elsőszámú oka” a csatlósok szovjet megszállása. A Kelet-Európából való szovjet kivonulásra vonatkozó amerikai követelés megvalósításának legcélravezetőbb módja a német egyesítés vagy az osztrák államszerződés.¹³¹

A genfi tárgyalásokon az amerikai elnök és a külügyminiszter is felvetette Kelet-Európa kérdését Nyikolaj Bulganyin szovjet miniszterelnökkel folytatott nem hivatalos megbeszéléseik során. Közölték vele, hogy az USA nagy jelentőséget tulajdonít a kelet-európai országok helyzetének, részben az ottani emigráns csoportok befolyása, illetve más belpolitikai megfontolások miatt. Ugyanakkor mindketten biztosították Bulganyint, hogy az Egyesült Államoknak „nem áll szándékában, hogy ellenséges államok gyűrűjével vegyék körbe a Szovjetuniót”. Dulles köztes megoldást, nevezetesen a finn modell alkalmazását javasolta a

kérdéses országok számára. Amint az többé-kevésbé várható volt, a szovjet miniszterelnök hallani sem akart erről.¹³²

1956 júliusában a Nemzetbiztonsági Tanács újból felülvizsgálta az USA Kelet-Európa-politikáját. Visszatért a régi célokhoz, beleértve a szovjet tömb megosztását és a kelet-európai népek ellenállásra buzdítását. Új és fontos elem volt azonban annak lefektetése, hogy az USA taktikájának kialakításakor figyelembe veszi az egyes kommunista országok belső sajátosságait. Ugyanakkor a tárgyalásos megoldás lehetőségét látszólag elvetették.¹³³

A MAGYAR-AMERIKAI VISZONY ALAKULÁSA A FORRADALOM ELŐESTÉJÉN

1956 nyarán a hosszú évek óta mélyponton levő magyar-amerikai viszony lassú javulásnak indult. Washington kedvezően reagált a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok bővítésére irányuló magyar kezdeményezésekre.¹³⁴ Nem sokkal azt követően, hogy Rákosit elmozdították pártelnöki posztjáról, a State Department meghívta utódját, Gerő Ernőt, hogy „tanulmányozza a kétpártrendszerű választási folyamatot, amely által az elnököt, illetve a törvényhozás tagjait megválasztják”. Az amerikai fél magára vállalta Gerő látogatásának teljes költségét, és egy olyan útitervet állított össze számára, amely biztosította volna „a két párt választási kampányának legelőnyösebb megfigyelését”. Bár a magyar külügyminisztérium illetékes osztálya összeállította a résztvevők listáját, az ajánlat végül nem került elfogadásra.¹³⁵ Mindazonáltal a kapcsolatok normalizálásának kérdése nem került le a napirendről. Ennek kedveztek a megváltozott nemzetközi viszonyok, sőt a Szovjetunió belüli végbement változások is. Az SZKP XX. kongresszusán elhangzott titkos Hruscsov beszéd nyomán, 1956 februárjában, a magyar külügyminisztérium a külpolitika önállóságának bizonyos fokú helyreállítását tűzte ki célul.¹³⁶

A magyar vezetés hajlandósága a nemzetközi kapcsolatok javítására legalábbis részben annak tulajdonítható, hogy a gazdaság rendkívül nehéz helyzetbe került. Az ötvenes évek elején drasztikusan csökkent az állam aranytartaléka, és ezzel párhuzamosan jelentősen emelkedett a kereskedelmi deficit és az államadósság. Az amerikai követ, Christian

Ravndal úgy vette észre, hogy Szarka Károly külügyminiszter-helyettes „majdnemhogyan könyörgött a kereskedelmi tárgyalások előkészítésének felújításáért”.¹³⁷ A magyarok árut és hitelt is akartak az USA-tól, különösen bűzát és gyapotot kedvező hitelfeltételekkel. Sík Endre külügyminiszter-helyettes utalt rá, hogy Magyarország hajlandó lenne megszüntetni a nyugati diplomatakra vonatkozó utazási korlátozásokat, ha ez elősegítené egy kereskedelmi megállapodás megkötését az USA-val.¹³⁸ A tapogatózás szintjén túl azonban nem jutottak a dolgok, mivel a belügyminisztérium attól tartott, hogy a Nyugattal való kapcsolatok felújítása gyengítené a kommunisták hatalmi monopóliumát.

1956 májusában aztán a normalizálás ügye ismét napirendre került, amikor is Ravndal követ megvitatta annak feltételeit a magyar illetékekkel. Elmondta, hogy a kétoldalú viszony javulására csak akkor lehet kilátás, ha a „titkosrendőrséget megfékezik”, mivel a rendőrség „állam lett az államban”.¹³⁹ Ravndal ígéretet kapott Ács Lajostól, az MDP titkárától, hogy a kormány úrrá lesz a rendőrségen, míg Kárpáti honvédelmi miniszter-helyettes elmondta, hogy „lehetőség nyílt egymás sérelmeinek meghallgatására és a helyzet alapvető megváltoztatására”. Hangvétele figyelemre méltó változást jelentett az elmúlt évek durva, Amerika-ellenes kirohanásaihoz képest. Ravndal válaszában hangoztatta, hogy hosszú idő óta ez volt az első „konstruktív kijelentés”, amelyet magyarországi tartózkodása során hallott. A legfontosabb megoldásra váró problémát a politikai rendőrség és a Magyarországon tartózkodó amerikaiak közötti viszonyban jelölte meg.¹⁴⁰ Robert McKisson, a State Department Kelet-Európa osztályának vezetője kijelentette Kós Péter washingtoni magyar követnek (aki mellesleg szovjet állampolgársággal is rendelkezett), hogy első lépésként rendezni kell a Magyarországon letartóztatott amerikai állampolgárok ügyét.¹⁴¹

1956 augusztus végén eltörölték az amerikai diplomáciai kar számára kötelező előírást, mely szerint előre be kellett mutatniuk utazási terveiket. Ez az USA részéről viszonzásra került. A magyar követ arról is tájékoztatta a State Departmentet, hogy a külföldiek számára zárt térségek számát is csökkenteni fogják. Kós biztosította Herbert Hoover külügyminiszter-helytestet, hogy küldetése „fő céljának” tekinti a kapcsolatok javítását. Válaszul Hoover közölte Kóssal, hogy további engedményeket várnak, amelyeket országa viszonzni fog.¹⁴² Az utazási korlátozások felszámolására vonatkozó magyar

kezdeményezésre megérkezett a szovjet áldás is.¹⁴³ Engedményeik fejében a magyarok bővíthették információs tevékenységüket Washingtonban.

Bár az amerikai külügyminisztérium elégedettségét fejezte ki a magyar-amerikai kapcsolatok javulása kapcsán, nem rejtette véka alá, hogy a letartóztatott amerikai követségi alkalmazottakat szabadon kell bocsátani ahhoz, hogy az USA megszüntesse a Magyarországra vonatkozó beutazási tilalmat. E tiltás feloldása pedig azzal kecsegtetett, hogy kereskedelmi- és kulturális küldöttségek, valamint turisták utazhattak volna Magyarországra, illetve Magyarországról az USA-ba. Horváth Imre külügyminiszter, aki szívesen teljesítette volna ezeket a feltételeket, Piros László államvédelmi altábornagy belügyminiszterhez fordult a letartóztatott amerikaiak ügyében. Mivel Piros válasza sem méltatta, október 23-án másodszor is megkereste kérésével annak érdekében, hogy az ENSZ küszöbön álló ülészakán információval szolgálhasson.¹⁴⁴ Horváth nem sejtette, hogy még aznap ennél jóval nagyobb horderejű események történnék majd, amelyek háttérbe szorítják ügyes-bajos gondjait a belügyminisztériummal, és az ENSZ-ben egészen más dolgokról lesz majd szó.

AZ USA ÉS A MAGYAR FORRADALOM

A magyar forradalommal kapcsolatos amerikai politika, mint már mondtuk, jól tükrözte Washington Janus-arcú viszonyulását Kelet-Európa felszabadításának kérdéséhez.¹⁴⁵ Bár az USA elítélte és fenyegetőnek tekintette Kelet-Európa orosz megszállását, a szovjet-amerikai viszony stabilizálását előbbre tartotta, mint a kommunista hatalom felgöngyölítését. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az amerikaiak ölbe tett kézzel akartak ülni, bár a katonai intervenció minden formáját elvetették. A lehetőségek közé tartozott a szovjetekkel való tárgyalás a katonai beavatkozás elkerülése céljából, illetve a felkelők bátorítása a küzdelemre, ez azonban nyilvánvalóan ellentétes volt az előző opcióval.

Bár Washington hivatalos politikája ellentmondott a lélektani hadviselés vakmerőbb aspektusainak, az Eisenhower-adminisztráció harcias megnyilvánulásainak, az amerikai lehetőségek józan felméréséből

fakadó óvatos politikának megvolt a sajátos belső logikája. Az amerikai stratégia ugyanis arra a halvány reménysugárra épült, hogy amennyiben Washington kellő visszafogottságot tanúsít, Moszkva hajlandónak mutatkozhat arra, hogy beleegyezzen Magyarország finlandizálásába. Ha az amerikai vezetés tudta volna, hogy a szovjet pártelnökségen belül a „héják”, illetve a „galambok” között éles viták folynak arról, hogy miként reagáljanak az eseményekre, megpróbálkozhattak volna azzal, hogy a beavatkozást ellenzők táborára mögé állnak, azáltal, hogy a politikai megoldás fejében engedményeket helyeznek kilátásba.

1956-ban az amerikai vezetés nem volt felkészülve arra, hogy fegyveres felkelés törhet ki a vasfüggöny mögött, és attól tartott, hogy ha ilyesmi mégis megtörténik, nemcsak kudarcot vall, hanem súlyos tragédiába torkollhat.¹⁴⁶ Dulles kifejtette, hogy az USA-nak Magyarország békés átalakulását kell támogatnia. Október 25-én a következőket táviratozta a belgrádi amerikai nagykövetségre: „Akárcsak Lengyelországban, szívesen látjuk, ha egy nemzet lépéseket tesz a nemzeti függetlenség, illetve a szovjet uralomtól való mentesség irányában... Mindazonáltal nehezen elképzelhető, hogy fegyvertelen emberek, bármennyire hősiessé legyennek is, miként lehetnének képesek arra, hogy legyőzzék a szovjet tankokat. Ilyen körülmények között arra kell törekednünk, hogy a lehető legkisebbre csökkentsük a vérontást és hogy visszartartsuk a Nagy-Kádár rezsimet a megtorlástól [...] és bátorítanunk kell azt a gyors demokratizálásra.”¹⁴⁷ Amikor azonban az események kikerültek minden irányítás alól, Washington kapkodni kezdett, hogy megfelelő megoldást találjon.

Elsőként az elnök elítélte az október 23-i szovjet beavatkozást, és rokonszenvérről biztosította a magyar népet. Dulles külügyminiszter első reakciója az volt, hogy az USA-nak sikerült életben tartania a „szabadság iránti vágyat” a szovjet tömbön belül. Úgy gondolta, hogy a „nagy kommunista tömb az összeomlás küszöbén áll”.¹⁴⁸ Washingtonnak nem voltak megbízható értesülései a magyarországi eseményekről, ezért egyetlen dolgot tehetett: megpróbált megakadályozni egy újabb szovjet fegyveres beavatkozást. Ugyanakkor Eisenhower és Dulles is fontosnak tartotta, hogy ügyeljenek arra, hogy ne keltsenek olyan benyomást a kelet-európaiakban, miszerint „kiárúsítják őket, vagy a hátuk mögött alkudoznak gyűlölt elnyomóikkal”.¹⁴⁹

Október 26-ára összehívták a Nemzetbiztonsági Tanácsot a megfelelő politika kidolgozására. Harold Stassen elnöki tanácsadó javasolta, hogy az USA haladéktalanul adja Moszkva tudtára: Kelet-Európa függetlensége semmilyen módon nem befolyásolná a szovjet biztonságot.¹⁵⁰ Bár a grémium ezt elutasította, Stassen javaslatának támogatói meggyőzték Eisenhowert, hogy az USA fogadja el megoldásként az osztrák modell alkalmazását, amely garantálná a magyar függetlenséget és eleget tenne a szovjet biztonság követelményeinek is.¹⁵¹ Ez a stratégia ugyanarra az elgondolásra épült, mint a PPS 1953-as javaslatai; nevezetesen, hogy a Szovjetunióval ütközőzóna gyanánt volt szüksége Kelet-Európa megszállására. Abban az esetben, ha Moszkva védelmi igényei kielégítést nyernének, megvalósulhat Kelet-Európa függetlensége is. Három nappal később a PPS megerősítette ezt az elgondolást. Úgy érvelt, hogy amennyiben Washington elismeri „a Szovjetunió legitim érdekeit ebben a térségben”, el lehet kerülni a szovjet katonai beavatkozást, és elérhetővé válik a magyar függetlenség.¹⁵² Stassen utólag azzal magyarázta az amerikai álláspontot, hogy az USA egy gyors lépéssel – azáltal, hogy szavatolja: Magyarország nem lehet a NATO tagja –, esélyt akart biztosítani az oroszoknak arra, hogy megadják Magyarországnak a függetlenséget. Az elnöki tanácsadó utólag elmondta, az volt az érzése, hogy az oroszok nem lennének képesek lenyelni, ha a Vörös Hadsereget kiebrudalnák Magyarországról.¹⁵³

Stassen úgy vélte, hogy a fenti javaslat kedvező fogadtatásban részesülne Georgij Zsukov védelmi miniszter részéről, „aki nyilvánvalóan vonakodik attól, hogy nagyobb számban telepítse a Vörös Hadsereget a Balkánra, hogy kordában tartsa a helyi lakosságot, de valószínűleg nem lenne képes megakadályozni a telepítést, ha belső ellenzéke a Magyarországra telepítendő bázisok rémével állhat elő stb. és ezeknek a balkáni [sic!] országoknak a NATO-hoz való csatlakozásával”.¹⁵⁴ Stassen egyben úgy érezte, hogy Dulles megnyilvánulásai nem voltak kellően egyértelműek a szovjet védelmi igények tiszteletben tartását illetően.¹⁵⁵ Eisenhower arra kérte külügyminiszterét, hogy fogalmazzon meg egy nyilatkozatot arról: az USA hajlandó a szovjet biztonság szempontjait figyelembe venni. Ám Dulles felhívította mondandóját, amennyiben csak arról beszélt, hogy az USA nem tekint a kelet-európai országokra potenciális szövetségesként.¹⁵⁶ Ez volt az az eset, amikor a külügyminiszter,

illetve az elnök közötti politikai nézetkülönbség láthatóvá vált. Eisenhower elfogadta volna Kelet-Európa el nem kötelezett státusát, míg Dulles már korántsem találta ezt olyan vonzónak. Charles Bohlen, az USA moszkvai nagykövete utasítást kapott arra, hogy hívja fel a szovjet vezetés figyelmét Dulles 1956. október 27-én Dallasban elmondott beszédének arra a részére, mely szerint a washingtoni vezetés nem tekinti a kelet-európai országokat potenciális szövetségeseeknek. Ezt Bohlen október 29-én, egy fogadáson megtette. Mivel másnap az SZKP elnöksége a be nem avatkozás mellett döntött, nem elképzelhetetlen, de nem is bizonyítható, hogy Bohlen mondandója valóban kedvező hatást gyakorolt. Végül az elnök is megismételte Dulles kijelentését egy, október 31-én tartott beszédének keretein belül, melyben gazdasági segílyt is felajánlott Magyarországnak számára.¹⁵⁷

Október 27-én, az ENSZ alapokmányának 34. cikkelye alapján, az ENSZ Biztonsági Tanácsa napirendre tűzte a magyarországi szovjet intervenció ügyét. Kós Péter, aki ekkor már Magyarország ENSZ-megbízottja volt, tiltakozott, ami nehéz helyzetbe hozta a nyugati hatalmakat. A Szovjetunió képviselője, Arkagyij Szoboljev azzal indokolta országa eljárását, hogy Magyarország nem teljesítette az 1947-es párizsi békeszerződésben reá kirótt kötelezettségét a „fasiszta mozgalmak elfojtására”. A britek és az amerikaiak az ENSZ elveinek megsértéséről beszéltek, de nem említették, konkrétan melyik pontról van szó. Sir Pearson Dixon, Nagy-Britannia ENSZ-nagykövete a békeszerződésnek arra a részére utalt, amely garantálta Magyarország számára a demokratikus szabadságjogok gyakorlását. A vitát Szoboljev uralta, aki azzal vádolta az amerikaiakat, hogy „Hitler kollaboránsai” mellé állt. Ezen a ponton Henry Cabot Lodge, az USA állandó ENSZ-képviselője elvesztette a nyugalmát. Kijelentette, „elfogadhatatlannak tartja, hogy asszonyok és gyermekek gyilkosai ujjal mutogatnak azokra, akik karácsonyi csomagokat küldenek”. Végül a vita eredménytelenül végződött, de valamelyest optimista felhanggal: hír jött arról, hogy a szovjet csapatok kivonulóban vannak Budapestről.¹⁵⁸

Október 30-án az SZKP elnöksége valóban állást foglalt a tekintetben, hogy kivonja erőit Budapestről, és kifejezte a szovjet kormány készségét arra, hogy tárgyalásokba bocsátkozzék a magyar kormánnyal. Közvetlenül az SZKP elnökségének ülése előtt Zsukov marsall, nyugati nagykövetek jelenlétében, fejtegetésekbe bocsátkozott a magyarkérdésről. Ennek

során utalt a lengyel válságra, és vészjóslóan kijelentette, Moszkva ugyan önmegtartóztató magatartást tanúsított, de „eltaposhatta volna őket (mármint a lengyeleket)”.¹⁵⁹ Az SZKP elnökségének vitája során azonban a marsall a szovjet csapatok budapesti kivonása mellett foglalt állást. Még aznap, egy késő esti fogadáson Zsukov tájékoztatta Bohlent a csapatkivonásról szóló döntésről.¹⁶⁰

Ekkor úgy látszott, hogy bevált az amerikai stratégia. Október 30-án Eisenhower optimista hangulatban arról beszélt Edward Waillesnak, az újonnan kijelölt budapesti amerikai követnek, hogy ha Kelet-Európa semleges és független lesz, egy konstruktívabb korszak köszönt majd a világpolitikára.¹⁶¹ A State Department egy szigorúan titkos feljegyzése a budapesti amerikai külképviselet jelentését idézte, amely arról számolt be, hogy a szovjetek kiürítették a magyar fővárost. A külügy feljegyzése rámutatott: az a tény, hogy mindez túlzott nyugati nyomás nélkül ment végbe, „a népi mozgalom hatalmas erejére mutat, amely nyilvánvalóan mély hatást gyakorol a szovjet politikára. [...] Nyilvánvaló, hogy a szovjetek mérlegelik, hogy rövidesen elhagyják Magyarországot”.¹⁶² A vezérkari főnökök is rózsásnak látták a helyzetet, hiszen az oroszok amerikai beavatkozás nélkül voltak távozóban. November 2-án, két nappal azután, hogy a moszkvai vezetés a beavatkozás mellett döntött, Charles Bohlen kifejtette, hogy a szovjetek nem készülnek katonai akcióra, és megpróbálnak időt nyerni. Annak alapján, amit Zsukovtól és Dmitrij Sepilovtól hallott, azt a következtetést vontta le, hogy „a szovjet döntés az, hogy a végsőkig kitart a Nagy-kormány mellett... és ezáltal megpróbálja elejét venni Magyarország teljes katonai megszállásának”.¹⁶³

Abban a hitben, hogy pillanatnyilag elmúlt a magyarországi szovjet intervenció veszélye, november 1-jén a Nemzetbiztonsági Tanács a sürgetőbb problémát jelentő szuezi válságra irányította figyelmét. Nagy-Britannia és Franciaország megállapodott Izraellel, hogy az utóbbi megtámadja Egyiptomot, amit a két európai hatalom arra használ majd föl, hogy helyreállítsa a Szezi-csatorna fölött gyakorolt ellenőrzését. Így közös ultimátumot juttattak el az egyiptomi, illetve az izraeli vezetésnek, és invázióval fenyegették meg őket abban az esetben, ha nem vonulnak vissza. Az előzetesen megkomponált koreográfia szerint London és Párizs kihasználta az alkalmat arra, hogy megszállja a Nasszer által államosított csatornát. Dulles felháborodva jelentette ki, „pontosan ak-

kor, amikor a szovjet tábor omladozik, és rámutathattunk volna a Kelet és Nyugat közötti különbségre, a Nyugat hasonló szituációt produkál".¹⁶⁴ Október 31-én a Nemzetbiztonsági Tanács még feltételezte, hogy „nemzeti kommunista kormányok” jöhetnek létre Kelet-Európában. E folyamat magyarországi előmozdítása érdekében az USA számára három lehetőség volt. Nyomást gyakorolni a Szovjetunióra az ENSZ-en és a nyilvánosságon keresztül, a felkelők titkos vagy nyílt fegyveres akcióval történő támogatása, végül a szovjet csapatkivonás és a magyar semlegeség biztosítása az osztrák modell alapján.¹⁶⁵

A magyar kommunista vezetés később azzal vádolta az amerikaiakat, hogy titkos katonai segítséget nyújtottak a forradalmároknak. A Red Sox/Red Cap fedőnevű akcióterv keretein belül, amelyet az Office of Policy Coordination dolgozott ki, München környékén kelet-európai menekülteket képeztek ki, hogy a megfelelő pillanatban félkatonai csoportokat tudjanak eljuttatni a csatlós országokba a szovjet megszállás elleni esetleges nemzeti felkelések támogatására. Az OPC vezetője, Frank Wisner fel akarta használni ezeket az egységeket a magyar forradalom támogatására, de erre valószínűleg nem került sor.¹⁶⁶ A jelek szerint azonban Washington elutasította a beavatkozást, amikor a spanyol kormány erre vonatkozó javaslatot tett.¹⁶⁷ 1956. november 6-án Alberto Martin Artajo spanyol külügyminiszter közölte Cabot Lodge-dzal, hogy kormánya „kész fegyveres erőket küldeni Magyarországra”. Artajo javasolta, hogy az USA küldjön „két repülőt Spanyolországba, amelyeket megtöltenének fegyverekkel és eljuttatnák Magyarországra. Utasítást kapott Francótól, hogy vesse föl ezt az ügyet”. Washington válasza egyértelmű volt: „...az Egyesült Államok kormánya a jelen körülmények között nem nyújthat sem nyílt, sem titkos támogatást magyarországi katonai beavatkozás számára.” Továbbá a State Department reményét fejezte ki, hogy Madrid nem tesz elhamarkodott lépéseket az USA-val való konzultáció nélkül „közös célunk és kötelezettségünk, a nemzetközi béke megőrzésének okán”. Biztosították a spanyol diktátort, hogy az ENSZ keretein belül megteszik a megfelelő intézkedéseket.¹⁶⁸ A State Department tehát hú maradt ahhoz az állásponthoz, amelyet az elejétől fogva képviselt.

A szovjet intervenció megelőzése érdekében a Nemzetbiztonsági Tanács továbbra is azt javasolta, hogy biztosítani kell a Szovjetuniót arról, hogy az USA nem akarja Magyarországot szövetségesevé tenni. Javasolta

továbbá, hogy ajánlják fel a szovjet vezetésnek a kölcsönös csapatkivonás lehetőségét Európában.¹⁶⁹

1956. november 1-jén Nagy Imre semlegesnek nyilvánította Magyarországot, válaszul arra, hogy újabb orosz csapatok lépték át a magyar határt. A britek és a franciák, akik el akarták terelni a figyelmet saját vesszőfutásukról, lelkesen támogatták Nagy Imre kezdeményezését. London utasította ENSZ-megbízottját, hogy próbálja elfogadtatni Magyarország semlegeségét, de ne erőltesse annak garantálását. A szuezi „nehézségek” miatt Dixonnak „el kellett érnie, hogy amerikai kolégája lépjen fel kezdeményezően” és „szoros, szilárd támogatásban kellett részesítenie”.¹⁷⁰ November 2-án Franciaország részéről Cornu-Gentile kapott hasonló megbízatást. Támogatnia kellett a magyar semlegeséget, de emellett azt is meghagyták neki, hogy hangsúlyozza, „lehetővé kell tenni a magyar nép számára, hogy a közeljövőben szabad választáson fejezhessen ki véleményét a jövőről”.¹⁷¹ Cabot Lodge azonban ezzel ellentétes utasítást kapott, melynek értelmében minden tőle telhetőt meg kellett tennie, hogy „eltántorítsa a franciákat egy érdemi határozati javaslat benyújtásától a [november 2-i] esti ülésen”.¹⁷² Abban az esetben, ha a franciák mégis benyújtanák a javaslatukat, Lodge-nak el kellett halasztatnia a szavazást azon az alapon, hogy az ENSZ nem kellően tájékozott a magyarországi helyzetről. Mivel Dulles „nyilvánvaló” okokra hivatkozott, csak találgatni lehet arról, hogy mi volt az álláspontja mögött. Valószínű, hogy a magyarázat a külügyminiszter semlegeség iránti averziójában rejlik. Talán nem akarta védekezésre kényszeríteni a Szovjetuniót. Továbbá: az USA viszonya Párizssal és Londonnal távolról sem volt felhőtlen, Washington Moszkvával közösen ítélte el a szuezi akciót. Főképpen azonban arról lehetett szó, hogy a magyar semlegeség felvetése napirendre tette volna az egységes és semleges Németország lehetőségét.¹⁷³ Így aztán a tekintetben is elszalasztották az alkalmat, hogy elítéljék a Szovjetuniót. A magyar semlegeség megvitatására nem került sor, holott egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar helyzet „vesztésre áll”, ami miatt szükségesnek látták, hogy az ottani eseményekre irányítsák a közvélemény figyelmét.¹⁷⁴ November 4-én a szovjet tankok bevonultak Budapestre, és juttatta Moszkva hatalomra Kádár Jánost. Bár a fegyveres ellenállás még folytatódott, a forradalom vereséget szenvedett.

TÉTLENSÉG VAGY BEAVATKOZÁS?

Az amerikaiak tehetetlenségének számos oka lehetett. A megbízható értesülések hiánya talán ezek közé sorolható. Washington nem csak a magyarországi, hanem a lengyel és a szuezi események is váratlanul érintették, bár az utóbbiról érkeztek bizonyos előrejelzések. A külügyi államtitkár tanácsadóinak november 2-i megbeszélésén Robert Murphy arról panaszkodott, hogy a hírszerzés mindhárom válság esetében képtelen volt előre jelezni az eseményeket.¹⁷⁵ A Nemzetbiztonsági Tanács által június 27-én készített elemzés kizárta a nyílt tömeges felkelés lehetőségét Magyarországon.¹⁷⁶ A magyar válság idején született amerikai külpolitikai döntésekbe a szuezi események is bele játszottak. Nem abban az értelemben, hogy „elterelte a figyelmet”, ahogyan egyes történészek vélik, hanem azért, hogy megnehezítette a Szovjetunió nemzetközi elítélését. Richard Nixon a későbbiekben elmondta, hogy „nem lehetett a magyarországi szovjet intervenció miatt panaszkodni, miközben a britek és a franciák pont azt a pillanatot választották, hogy beavatkozzanak (Gamel Abdel Nasszer ellen).¹⁷⁷

Egy másik tényező, amely nyilvánvalóan befolyásolta Washington magyarországi politikáját, a Nagy-rendszer, illetve személy szerint Nagy Imre iránti bizalmatlanság volt. Sőt, eltérően Wladyslav Gomulka megítélésétől, Nagy iránt az amerikaiak nyílt ellenszenvvel viseltettek, ami csak a szovjet beavatkozás után változott meg. Október 29-én Dulles még úgy gondolta, hogy a Nagy-kormány nem tartozik azok közé, amelyekhez „azt akarjuk, hogy sok közünk legyen”.¹⁷⁸ Az új amerikai nagykövet, aki november 2-án érkezett meg budapesti állomáshelyére, azt az utasítást kapta, hogy ne adja át megbízólevelét a Nagy-kormánynak.¹⁷⁹ Nagy Imre egyszerűen nem volt megfelelő ember az USA számára. Nem az volt a baj, hogy kommunista, hiszen korábban láttuk, hogy Washington kész volt támogatni nemzeti orientációjú kommunista irányzatokat, és Gomulkát támogatták. Inkább arról volt szó, hogy Washington megítélése szerint Nagy 1953-as reformprogramját taktikai lépésnek minősítették, amely nem javított a gazdaságon (ez igaz volt), és nem békítette meg az embereket.¹⁸⁰ (ez már kevésbé volt az). Továbbá, Gomulkával ellentétben, Washingtonban Nagyot nem tekintették kellően szovjetellenes beállítottságúnak.¹⁸¹ Nem szabad elfelejteni, hogy Nagy

Imre semmilyen erőfeszítést sem tett arra, hogy akár a legjelentéktelenebb mértékben is változtasson a magyar külpolitikán, és még olyan apró gesztusokra sem volt hajlandó, amilyeneket 1956-ban a Gerő-rendszer megtett, mint például a nyugati diplomatákra vonatkozó mozgáskorlátozás feloldása. Igaz, ahhoz Hruscsov titkos beszédére volt szükség. Az a helyzet állt elő, hogy Nagy Imrével sem az oroszok, sem az amerikaiak nem rokonszenveztek különösebben. Persze az sem lehet kétséges, hogy az amerikai tétlenségnek nem ez volt a legfőbb oka.

A katonai segítségnyújtás lehetőségét a kezdettől fogva elvetették, bár a CIA egyik vezető beosztású tisztviselője, Robert Cutler előállt azzal, hogy az USA mérjen nukleáris csapást a szovjet utánpótlásvonalakra a magyar határ közelében. Ezt azonban az elnök habozás nélkül lesöpörte az asztalról, hiszen ez a „megoldás” azokat is megsemmisítette volna, akiket meg akart menteni. Washingtonban általános volt a vélekedés, hogy a katonai beavatkozás bármilyen formája szinte óhatatlanul kirobbantaná a harmadik világháborút. Az amerikai hírszerzés egy 1955-ből származó jelentése szerint a Kreml bármit megtenne, hogy a tömbön belül tartsa Magyarországot, így egy esetleges beavatkozás minden bizonnyal általános háborúvá eszkalálódna.¹⁸² Október 30-án a PPS leszögezte, hogy „hathatós lépések valószínűleg ellenségeskedésekhez vezetnének az oroszokkal”.¹⁸³ Hoover külügyminiszter-helyettes, a fegyveres beavatkozásra vonatkozó spanyol felkérés kapcsán kifejtette, hogy a Szovjetunióval való fegyveres konfliktus veszélye nélkül ezt nem lehet megtenni.¹⁸⁴ Pusztán a logisztikai nehézségek is gátat szabtak volna egy effajta próbálkozásnak, hiszen nem lehetett volna katonai ellátmányokat küldeni Magyarországnak anélkül, hogy meg ne sértették volna Ausztria, Jugoszlávia vagy Csehszlovákia szuverenitását, a nevezett országok pedig érthető okok miatt nem egyeztek volna bele abba, hogy az USA katonai célokra használja fel területüket.¹⁸⁵ Robert Murphy visszaemlékezése szerint Dulles, „mint mindenki a State Departmenten belül, borzasztóan el volt keseredve, de senki sem rendelkezett kellő képzelőerővel ahhoz, hogy megoldást találjon”.¹⁸⁶

Mivel nem volt más választás, Washington abban bízott, hogy ha a szövetségesek biztosítják a moszkvai vezetést arról, hogy nincsenek ellenséges szándékaik, a Szovjetunió megadja Magyarország függetlenségét. A britek értették az amerikai stratégiát. „Világos, hogy az amerikai vezetés el akarja oszlatni azokat a szovjet félelmeket, hogy az USA ki akarja használni

ni a jelenlegi helyzetet a csatlós területeken addig a pontig, hogy stratégiai fenyegetést jelentsen a Szovjetunió számára. Foster Dulles világosan utalt erre dallasi beszédében”, írta a washingtoni brit nagykövet a Foreign Office-nak.¹⁹⁷ A közelmúltban magyarul is megjelent nagyszabású munkájában Henry Kissinger bírálta az akkori amerikai vezetést amiatt, hogy a szovjetek számára megkönnyítette a megszállásra vonatkozó döntést, illetve nem hagyatkozott a szakértők: Kennan, Thompson vagy Bohlen véleményére.¹⁹⁸ Kritikája azonban aligha helytálló. Charles Bohlen, aki moszkvai nagykövetségként a legközelebb volt a tűzhöz, jelentéseiben olyan adatokat közölt, amelyek arra utaltak, hogy az amerikai politika működik. Kennanról pedig – ismerve nézeteit a feltartóztatásról – aligha képzelhető el, hogy a Kissinger nézetét tükröző tanácsot adott volna.

Az amerikai politika a hagyományos prioritásokat is tükrözte. Vagyis Lengyelország elsőbbséget élvezett. A Nemzetbiztonsági Tanács 5616/2 elnevezésű állásfoglalása javasolta, hogy készüljön megvalósíthatósági terv egy lengyelországi katonai intervencióról, azonban Magyarországra nézve ugyanez nem tett ajánlást erre. 1956. november 23-án a védelmi miniszter-helyettes utasította a katonai vezetést, hogy mérje fel, kivitelezhető-e egy ENSZ katonai beavatkozás Lengyelországban a globális háború kockázata nélkül.¹⁹⁹ A vezérkari főnökök válasza szerint, a) a Lengyelország elleni ENSZ-beavatkozás kivitelezhető; b) az Amerikai Egyesült Államoknak be kell avatkoznia az ENSZ-célok megvalósítása érdekében, eleinte a Nyugat Európába telepített erők által végrehajtott légitámadásokkal. Az USA-nak készen kell állnia a szovjet védelmi rendszer megbénítására a kommunikációs vonalakra és a szovjet légi ütőerő forrásaira mért csapásokkal; c) amennyiben az USA ezekhez az intézkedésekhez folyamodna, fennállna az USA-nak értesítenie kellett Moszkvát, hogy azonnali ellenlépésekre kerülne sor, ha a szovjet vezetés erőszakkal akarná helyreállítani a Lengyelország fölötti ellenőrzését.²⁰⁰ A vezérkari főnökök számítottak a lengyel erők részvételére a Nyugat oldalán. A légierő parancsnoka azzal számolt, hogy az ENSZ csapatai, a lengyel katonaság, a NATO és az amerikai légierő együttes ereje elegendő lenne arra, hogy legyőzze a szovjet tömb haderejét, amennyiben a kitűzött cél korlátozott.²⁰¹ A vezérkari főnökök nyilatkozatot készítettek, amely arról tájékoztatta a Kremlt, hogy az USA

kész az erő alkalmazására a Szovjetunió ellen, ha ez a lengyel függetlenség helyreállítása érdekében szükséges.²⁰² Bár nehezen képzelhető el, hogy valaha is sor került volna egy ilyen beavatkozásra, maga az a tény, hogy egyáltalán beszéltek róla, jelzi, hogy a lengyel események mélyebb aggodalommal töltötték el az amerikai vezetést, mint a budapestiek.

A magyarországi amerikai politika története korántsem teljes a lélektani hadviselés nélkül. Ami a titkos hadműveleteket illeti, Allen Dulles, a CIA igazgatója elutasította a szervezet ilyen vonatkozású terveit, és nem volt hajlandó azokat a Nemzetbiztonsági Tanács elé terjeszteni. Ugyanakkor Cord Meyer, a CIA lélektani hadviseléssel foglalkozó osztályának vezetője ragaszkodott hozzá, hogy a Szabad Európa Rádió bátorítsa a felkelőket, bár később tagadta, hogy forradalmat akart volna szítani.²⁰³ A Nemzetbiztonsági Tanács 1956 júliusában nem tartotta kívánatosnak, hogy olyan megmozdulásokra buzdítsanak, amelyek megtorláshoz vagy más, az amerikai politikai célokat hátrányosan érintő következményekhez vezetnének. Ugyanakkor, a kommunistaellenesség és az elégedetlenség spontán megnyilvánulásait nem akarták megakadályozni nyilvános közleményekkel még abban az esetben sem, ha egyes emberek élete veszélybe kerülne.²⁰⁴ Azonban a forradalom alatt a SZER műsorai messze túlléptek a célon. Az eseményeket követően a CIA vizsgálatot indított, melynek eredményéből azt a következtetést vont le, hogy a megmozdulások előtti adások nem tehetők felelőssé a fegyveres felkelés kirobbantásáért. Amikor kitört a forradalom, óva intették a Szabad Európát attól, hogy taktikai tanácsokat adjon vagy beavatkozást ígérjen. Mindazonáltal, a forradalom alatt „a SZER időnként túlmént az engedélyezett tényszerű műsorszóráson [...] és taktikai tanácsokat adott a hazafiaknak arra nézve, hogy milyen irányba fejlődjön a felkelés és kik azok a felkelők, akik a legalkalmasabbak a vezetésre.” Ezzel együtt a CIA leszögezte, hogy „nem a SZER szította a forradalmat, amely spontán esemény volt”.²⁰⁵

Nehéz lenne nem egyetérteni a jelentés utolsó részével. De a SZER programjai, John Foster Dulles nézetével szöges ellentétben, szították a felkelők harcát a szovjet erők ellen. A következő sorok kellően bizonyítják ezt az állítást: „...a Magyarország ellen mozgósított szovjet erők nem legyőzhetetlenek. [A szovjetek] rendelkezésére álló csapatok elfogytak... A magyar erők fölényben vannak velük szemben... Minden

olyan fegyver, amit most nem használnak fel, tulajdonosa ellen fordul majd.” – A partizánháború fortélyait Borsányi Julián álneve alatt (Colonel Bell) közzölték. Az erre vonatkozó üzeneteket, amelyeket állítólag William Griffith, a SZER egyik vezetője agyalt ki, Borsányi nem volt hajlandó közvetíteni.¹⁹⁶ A Bell név alatt futó programok voltak – az összes propagandarádió műsorát figyelembe véve – a hallgatók által a második legjobban megjegyzett programok¹⁹⁷, és a „Gallicus” nevével fémjelzett „Reflector” mellett ezeket tartották a legkárosabbaknak.¹⁹⁸ A forradalmárok egyike, az események után azt állította, hogy „a magyar forradalmárok követelése egyre radikalizálódtak, mert a SZER adásai azt a reményt táplálták, hogy a Nyugatról döntő segítség érkezik”.¹⁹⁹ Egy másik részvevő szerint „a SZER konkrétan nem tett ilyen ígéretet, és közvetlenül nem szólította föl a magyarokat arra, hogy fokozzák követeléseiket a magyar kormánnyal szemben”, de ugyanakkor „a pusztá ismételtetése annak, hogy folytatniuk kell a harcot, inspirációt adott a magyar lakosságnak azzal a hittel, hogy nem kell sokáig harcolniuk... A SZER jobb szolgálatot tett volna a magyar ügynek, ha nyíltan megmondja a magyar népnek, az egyetlen segítség, amelyet a Nyugat nyújtani képes, a gyógyszer és az élelem”.²⁰⁰ Úgy tűnik, a SZER adásai ellentétben álltak Washington arra irányuló politikájával, hogy megakadályozza az újabb szovjet katonai beavatkozást, és azzal a régóta vallott állásponttal, hogy felvenni a harcot az orosz hadsereg ellen külső támasz nélkül, az ellenzék fizikai megsemmisüléséhez vezethet. Az egyik felkelő később kifejtette, hogy nézete szerint a nyugatiaknak arra kellett volna használniuk rádióikat, hogy elmondják: miért nem lehetséges a segítségnyújtás.²⁰¹

Az ember hajlamos lenne elfogadni azt az érvelést, hogy a SZER által mondottakra Washingtonnak nem volt hatékony befolyása. Ugyanakkor semmilyen erőfeszítést sem tettek arra, hogy a lakosság tudtára adják Dulles külügyminiszter arra vonatkozó nézetét, hogy a magyaroknak nincs esélyük a győzelemre. Pontosan az ellenkezőjét állították, és nem történt kísérlet ennek megváltoztatására még azt követően sem, hogy a szovjet hadsereg másodszor is beavatkozott november 4-én. Nem könnyű tehát megszabadulni attól a gondolatától, hogy az adásokat Washingtonban eltűrték, mert egy alternatív politikát jelentettek. Olyat, amelyet hihetően le lehetett tagadni – az önfelszabadítás bátorítását. Különösen annak a fényében, hogy a másik stratégia, amely Moszkva megbékítésére irányult, kudarcot vallott.

ÖSSZEGEZÉS

Végző soron az amerikai politika, amely a tenni akarás Szküllája és a közvetlen beavatkozás következményeitől való félelem Kharübdiszé között hajózott, egymásnak ellentmondó üzeneteket küldött mind a magyar népnek, mind pedig a moszkvai vezetésnek. Egyrészt az USA tárgyalásokat kezdeményezett a Szovjetunióval abból a célból, hogy megnyugtassa: Washington nem használja ki a forradalmat szovjetellenes célokra. Másrészt viszont agresszív propagandakampányt folytatott, amelynek az volt a célja, hogy reménnyel töltsse el a felkelőket, és arra buzdította őket, hogy teljes erővel küzdjenek. Az ellentmondásos politika aláasta az általános stratégiát. Minél keményebben harcoltak a forradalmárok, annál kisebb volt az esély a tárgyalásos rendezésre. Ám az USA békés és megbékélő válasza a szovjet invázióra azt jelentette, hogy a magyar függetlenségi harc szinte öngyilkos akcióvá vált. Mindez arra enged következtetni, hogy az amerikai politikát bizonyos fokú cinizmus hatotta át. Bár a felkelés sikerére alig volt remény, az USA úgy tekintette azt, mint kis költséggel járó erőfeszítést a Szovjetunió destabilizálására. Ha a próbálkozás elbukik, az amerikai vezetés még mindig letagadhatja a szerepét.

Magyar és amerikai történészek is utaltak arra, hogy az USA azért „áldozta fel” Magyarországot, mert fontosabb volt számára a Szovjetunióval való feszült viszony enyhülése, illetve a status quo „kedvezőbb volt, mint a fennálló hatalmi egyensúly »felbomlása«.”²⁰² Eszerint a Nyugat „passzivitása” Európa „érdekszférákra” való felosztásának de facto elismerését jelentette.²⁰³ Valójában, mint láttuk, Washington az tartotta vissza a beavatkozástól, hogy egy magyarországi intervenció, tekintve a szovjetek eltökéltségét birodalmuk fenntartására, egy általános háborúvá eszkalálódhat.²⁰⁴ Bennett Kovrig történész állítása szerint „Magyarország függetlenségének gyors elismerése az USA által... és egy nemzetközi megfigyelő bizottság kiküldése talán késleltette volna a beavatkozásra vonatkozó szovjet döntést, és késleltetés elősegítette volna a forradalom eredményeinek konszolidálását.”²⁰⁵ Azonban az újonnan felszínre került orosz források fényében, amelyekből világosan kiderül, hogy a beavatkozásra vonatkozó döntés október 31-én született, ez az érvelés elvesztette érvényességét. Az is valószínű, hogy az enyhülésre hivatkozó magyarázat sem helytálló, és nemcsak azért, mert erre egyet-

len forrás sem tesz utalást, hanem azért sem, mert ebben az időszakban détenté-ről még nem beszélhetünk.²⁰⁶

Az 1956-os forradalom bebizonyította, hogy Magyarország kívül esett azon a régió, amelyben Amerika képes vagy eltökélt lett volna hatékonyan cselekedni. Mindazonáltal Washington 1956 előtti – és főleg utáni – politikája hozzájárult a magyar kommunista rendszer hosszadalmas dezintegrálásához, amely 1989–1990-ben fejeződött be, amikor már Moszkvának nem állt sem érdekében, sem pedig hatalmában, hogy megmentse.

Eredetileg megjelent: Rollback, Liberation, Containment or Inaction? U. S. Policy and Eastern Europe in the 1950s. Journal of Cold War Studies, 1999/3. (ősz) Davis Center for Russian Studies, Harvard University.

JEGYZETEK

¹ „Hungarian Refugee Opinion”. Audience Analysis Section, Radio Free Europe Munich, Special Report No. 6, 1957. január: National Security Archive Washington D.C. (NSAWDC) Soviet Flashpoints. Record No. 64450. Nyolcszáz menekültet kértek meg arról, hogy várják-e valamilyen beavatkozást, és hogy miként ítélik meg a nyugati rádiók teljesítményét. A megkérdezettek 90%-a számított valamilyen segítségre a második szovjet beavatkozás után, 20%-uk az USA részéről, 48%-uk az ENSZ részéről, végül 27%-uk a „szabad világtól”. Egy másik felmérés szerint, amelyet magyar menekültek között végeztek Ausztriában, a menekültek 96%-a várt valamilyen segítséget az USA-tól, és 77%-a gondolta, hogy ez majd katonai beavatkozás formájában történik meg. Idézi: James Marchio: *Rhetoric and Reality. The Eisenhower Administration and Unrest in Eastern Europe 1953–1956*. Kiadatlan Ph.D. disszertáció, 1990, 417. p. Az idézetet lásd „Miscellaneous Comments by Hungarian National” 1957. január 3. Amcongén Frankfurt to the State Department. National Archives Washington D.C. (NA) RG 59 764.00/1–357.

² National Security Staff Study. Annex to NSC 5608, 1956. július 8. US Policy towards the Satellites of Eastern Europe. Foreign Relations of the United States (FRUS), 1955–1957, Vol. XXV, 199. p.

³ Saki Dockrill: *Eisenhower's New Look National Security Policy 1953–1961*. Macmillan, London 1996, 2., 7. p.

⁴ Robert Bowie–Richard H. Immerman: *Waging Peace. How Eisenhower Shaped an Enduring Cold War Strategy*. Oxford University Press, New York, Oxford 1998, 22. p. – Ezzel szemben a kérdés egy másik szaktekintély, Melvyn Leffler úgy véli, hogy egy Amerikát ért, előre kitervelt nukleáris csapás veszélyét csak harmadrangú veszélynek tartották, a valódi veszélyt abban látták, hogy a szovjet atomarzenál „semlegesíti az amerikai atomtűzőt által ez idáig vetett diplomáciai árnyékokat”. Melvyn Leffler: *A Preponderance of Power. National Security, the Truman Administration, and the Cold War*. Stanford University Press, Stanford 1992, 441. p.

⁵ Robert Bowie–Richard H. Immerman: *Waging Peace*, i. m., 31. p.

⁶ Uo., 32–33. p.

⁷ Uo., 154. p.

⁸ Uo., 161. p.

⁹ Uo., 163. p.

¹⁰ Uo., 176–177. p.

¹¹ Tor Egil Forland norvég történész meghatározásával: a gazdasági hadviselés célja „az ellenfél ereje gazdasági alapjainak megingatása”. Eszközei a stratégiai embargó, a stratégiai cikkek kivételére vonatkozó tilalom, akár a „józan ész”, akár a „közgazdasági” definíció kritériumai alapján. Tor Egil Forland: *Cold Economic Warfare. The Creation and Prime of CoCom, 1948–1954*. Oslo 1991, 22. p.

¹² John Lewis Gaddis: *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War*. Oxford University Press, New York, Oxford 1987, 159. p.

¹³ Paper Submitted by Averell Harriman to the National Security Council. FRUS, 1948, Vol. IV, 506–507. p.

¹⁴ Tor Egil Forland: *Cold Economic Warfare*, i. m., 45. p.

¹⁵ Report by the Joint Chiefs of Staff to the Secretary of Defense, 1950. június 26., FRUS, 1950, VOL. IV, 152–153. p.

¹⁶ Report by the Secretary of the NSC, 1950. augusztus, FRUS, 1950, 163. p.

¹⁷ Tor Egil Forland: *Cold Economic Warfare*, i. m., 124. p.

¹⁸ NAWDC RG 263 CIA NIE 100-3-54 Box 2. 1954. március.

¹⁹ Az új „New Look” embargó politikáról lásd Tor Egil Forland: *Cold Economic Warfare* i. m.; Tor Egil Forland: *Selling Firearms to the Indians. Eisenhower's Export Control Policy, 1953–1954*. *Diplomatic History*, 221–244. p.; Robert Spaulding Jr.: „A Graduate and Moderate Relaxation. Eisenhower and the Revision of American Export Control Policy 1953–1955”. *Diplomatic History*, 1993/2. (Tavaszi)

²⁰ Memorandum by the Joint Logistical Committee to the JCS on the Revision of the Relaxation of the Export of Strategic Commodities to the Soviet Bloc. NA, RG 218, 1951–53. 091. (12-9-49), Memorandum to the Secretary of Defense on the Export Control of the United States. Uo., 1954–56. CCS 091.31 (9-28-45), Section 26.

²¹ „Trends in National Security Programs and the Fiscal and Budgetary Outlook Through Fiscal Year 1959”, 1956. január 27. NA, RG 273, NSC 5609/2.

²² Magyar Országos Levéltár (MOL), 276 f. 65 cs. 283 óe.

²³ A külügyminiszter a washingtoni magyar követnek, 1954. január 20., MOL, KÜM, USA admin, XIX-J-1-k, 25/c, 55. doboz, 01134 titk. I. 1954.

²⁴ Olt Károly feljegyzése a keményvaluta-helyzetről 1955-ben és 1956 elején, MOL, 276 f. 66. cs. 71. óe.

²⁵ Lásd Urbán Károly: *Sztálin halálától a forradalom kitöréséig. A magyar–szovjet kapcsolatok története 1953–1956*. Kiadatlan kézirat. Budapest 1996, 25–39. p.

²⁶ Memorandum by the Deputy Assistant Secretary of State for Economic Affairs to the Secretary of State, 1956. július 18., NA, RG 59, Lot file 76 D 232.

²⁷ A külkereskedelmi miniszter (Háy László) feljegyzése Magyarország külkereskedelmi helyzetéről. 1956. október 13. MOL, 276 f. 67. cs. 178. óe.

²⁸ Hungarian Interest in US Wheat and Cotton. Amleg Budapest to the State Department, 1955. április 2., NA, RG 59, 411. 6441/4-2255. Lásd még Hungarian Interest in United

State Trade. Amleg Budapest to the State Department 1955. június 24. és augusztus 9., NA, RG 59, 411. 6441/6-2455 és 411. 6441-8-955.

²⁹ Progress Report Submitted by the Operations Coordinating Board to the NSC. Progress Report on NSC 174, United States Policy Toward the Satellites of Eastern Europe, 1956. február 29., FRUS, 1955-1957, Vol. XXV. 121-128. p. A State Department elemző osztálya már 1950-ben azt jósolta, hogy sem az embargó, sem pedig a nyugati gazdasági segély nem lesz elegendő arra, hogy előidézze a csatlósok elszakadását a Szovjetuniótól.

³⁰ The American Embassy in Vienna to the State Department. 1953. október 20. Az információ egy magyar emigránstól származott, akinek az volt a munkája, hogy technikai berendezéseket szerezzen be. NA, RG 59, 864.00/20-2056.

³¹ Bár nem találtam konkrét nyomát ilyen vállalatnak, Rákosi egyik feljegyzése ilyen, Belgiumban, Hollandiában, Svédországban vagy Tangierben létesítendő vállalatok alapításának szükségességéről érkezett. Feljegyzés operatív külkereskedelmi vállalat létrehozásáról. MOL, 276. F. 65 cs. 281. ée.

³² Rákosi Máttyás: *Visszaemlékezések 1945-1956 II.* Szerkesztette: Feil István és koll. Napvilág Kiadó, Budapest 1997, 847. p.

³³ American Legation in Vienna to the State Department, 1952. július 25. NA, RG 59, 864.00/10-25552.

³⁴ A szerződés lehetőségét nyújtott francia autóalkatrészek beszerzésére, de ezt a magyar kormány arra használta fel, hogy Franciaországban brit és amerikai járművekhez vásároljon alkatrészeket. Étude sur la Hongrie. 1952. június. Archive du ministre des affaires étrangères, Serie Europe 1944-1960, Hongrie Volume 40.

³⁵ Az MDP PB 1956. január 2-i ülése, MOL, 276. f. 53. cs. 267. ée.

³⁶ Az MDP PB 1956. június 19-i ülése, MOL, 276. f. 53. cs. 101. ée.

³⁷ Szoprovogytyehoe pismo L. Beria G. Malenkovi, 1953. június 1-2, Vosztocsnaja Evropa v Dokumentah Rossziskih Arhivov, tom II Szibirszkij Hronograf, Moskva 1999, 918. p., 329. számú irat.

³⁸ Lásd a bécsi amerikai követség fent idézett jelentését (32 sz. jegyzet). Lásd még Rákosi Máttyás: *Visszaemlékezések II.*, i. m., 846. p.; 863. p.

³⁹ 1952-ben a fogyasztási cikkek árindexe 166%-kal magasabb volt, mint a termelőeszközöké. A ruházati cikk 17-szer, az élelmiszer 12-szer volt drágább, mint 1938-ban, bár a szolgáltatások költségei csökkentek. 1946 és 1949 között a forint vásárlóereje 40%-kal majd 1955-ig további 27%-kal csökkent. 1951-ben élelmiszerjegyet vezettek be a húsról, cukorra, zsírra és szappanra. Ezt hét hónap múltán megszüntették, de ezzel egyidejűleg 40%-os áremelést hajtottak végre, miközben a bérek csak 20%-kal emelkedtek. 1949 és 1953 között a búza és a cukor kivételével az élelmiszer-fogyasztás alacsonyabb volt, mint 1948-ban, de 1953-ban a búzafogyasztás az 1938-as szintre esett vissza. A minőségi romlás további 10%-kal növelte a hivatalos árszintet, amely 1955-ben 30%-kal volt magasabb, mint 1951-ben. Lásd Pető Iván-Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története I.* Közgazdasági Kiadó, Budapest 1985, 212-233. p.

⁴⁰ A budapesti szovjet követ 1953. május 30-án arról értesítette Molotovot, hogy Magyarország eladósodottsága olyan államok felé, mint például az NSZK, a legnagyobb a „lágeren” belül, az aranytartalék felét pedig lekötötték az adósság fedezésére. Kiszeljev jelentése Molotovnak, 1953. május 30., Arhiv Vnyesnei Polityiki Rossziskij Federacii. Fond 077, Opisz 33, Papka 166, Gyelo 240. p.

⁴¹ „The US Legation to the State Department”, 1953. február 2, NA, RG 59, 764.00/2-1953.

⁴² „The American Legation to the State Department. Pattern of Democratic Action under a Totalitarian Regime,” NA, RG 59, 764.00/2-656.

⁴³ A lélektani hadviselésről lásd: Walter L. Hixson: *Parting the Curtain. Propaganda, Culture and the Cold War 1945-1961.* Macmillan, London 1997, 12-13. p.; Peter Grose: *Gentleman Spy: The Life of Alan Dulles,* Houghton-Mifflin Co., Boston 1994. Grose álláspontja szerint a lélektani hadviselésre vonatkozó javaslatok „legalább egy része minden valószínűség szerint közel állt a törvénytelenységhez, az etikátlansághoz és az erkölcstelenséghez”.

⁴⁴ Walter L. Hixson: *Parting the Iron Curtain*, i. m., 12-13. p.

⁴⁵ Uo., 46-47. p.

⁴⁶ „The US Legation in Budapest to the State Department”, 1954. október 6., NA, RG 59, 764.00/10-654.

⁴⁷ „Kiss Károly jelentése Rákosi Mátyásnak”, 1955. április 5., MOL, 276 F. 65 Cs. 283. ée.

⁴⁸ Egy 1957-ben készült amerikai felmérés szerint a magyar lakosság 93%-a hallgatott külföldi rádióadót, és 15% léggömbökből származó röplapokból tájékozódott a világ ügyeiről. Mindössze a lakosság két százaléka tájékozódott a hazai médiákból. „Hungarian Refugee Opinion,” Radio Free Europe Munich Audience Analysis Section, Special Report No. 6, 1957. január 6., NSA, SF, Record No. 64450.

⁴⁹ *Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc 1949-1956.* Kézirat, é. n. II. 150. p. A kézirat a Történelmi Hivatal (TH) állományában található, jelzete A-1364/2.

⁵⁰ „Radio Free Europe Handbook”, 1951. november 30., NSA, SF, Record No. 66367.

⁵¹ „Columbia University Bureau of Applied Research on Listening to VOA and other Foreign Stations in Hungary,” 1953. November, NSA, SF, Record no. 64444.

⁵² „Amconggen Frankiurt to the State Department”, NA, RG 59, 764.00/11-1456.

⁵³ „Amconggen Frankiurt to the State Department”, NA, RG 59, 764.00/7-1656. A RFE 1957. januári felmérése szerint a VOA volt a legnépszerűbb külföldi állomás Magyarországon.

⁵⁴ „AmEmbassy, Tel Aviv to the State Department, Interview with Recent Arrival from Hungary”, NA, RG, 59 764.00/5-1255.

⁵⁵ „Flossmann Győző és társai, Magyar Függetlenségi Front, 1952”, TH, 10-50986, V-73203. Flossmann segédmunkás volt, aki rendszeresen hallgatta a nyugati adók műsorait. Érdemes megjegyezni, hogy a második világháború alatt sokan, ideértve a politikai elit tagjait is, azt várták, hogy az angolszások cjtőerőnyös hadműveletet hajtanak végre és elfoglalják az országot.

⁵⁶ Uo., „Flossmann Győző és társai”.

⁵⁷ Uo., „Flossmann Győző és társai”.

⁵⁸ „Faddi Otunár és társai, az ÁVH jelentése a belügyminisztériumnak”, 1954. június 19. TH, 10-5114-54, V-127 372.

⁵⁹ A Counter Intelligence Corps nevű szervezetet 1917-ben alapították Counter Intelligence Police néven. A második világháború után náci háborús bűnösök után kutatott, és közülük sokat a törvény kezére juttatott. Ugyanakkor több háborús bűnöst beszerzett az amerikai titkosszolgálatok számára. 1947 után új megbízást kapott: a szovjet tömb ellen folytatott hírszerző tevékenységet. A Gehlen-szervezet, amely a CIA-val is együttműködött, ugyancsak beszerzett háborús bűnösöket. Lásd Douglas Botting, Ian Sayer: *America's*

Secret Army. The untold Story of the Counter Intelligence Corps. F. Watts, New York 1989, 319–321, 341. p.

⁶⁰ „Horváth Kálmán és társai, kihallgatási jegyzőkönyv”, TH, 10-5114-54, V-111 790. Az állítólagos szervezkedést Kecskeméten leplezték le, ahol az ország egyik legjelentősebb katonai repülőtere található. A Horváth-ügyhöz hasonlóan, 1951-ben Dudás Istvánt fivére szólította fel arra, hogy szervezzon meg egy partizáncsoportot háború esetére, hogy fegyveres támogatást nyújtson az amerikai hadseregnek. Dudás szerint a fegyvereket ejtőernyővel juttatná el egy tanya közelében. Mivel Dudás nem kapta meg a konkrét utasítást a szervezés beindítására, nem tett semmit. Ennek ellenére, testvérével együtt kivégezték. „Dudás István és társai”, TH, 5575-51, V-81327-2.

⁶¹ „Ráth Gedeon és társai, kihallgatási jegyzőkönyv”, TH, 37-5079/1952, V-112 524/1.

⁶² „Flossmann György és társai, 1953”, TH, 10-50986, V-73203.

⁶³ Egy alkalommal bizonyos Alföldy György levelet juttatott el az amerikai követségre, melyben a „Magyar Néppárt” nevében robbanószereket kért. A követségi szakértők szerint a levél tartalma arra utalt, hogy szerzője „nemcsak specialistája a területek, hanem konkrét terve is van az általa kért anyag felhasználására”. „Amlegation Budapest to the State Department”, 1956. február 2., NA, RG 59, 764.00/3-256.

⁶⁴ Erre utalnak a cellákból érkezett besúgó jelentések.

⁶⁵ „The US Embassy in Vienna to the State Department”, 1956. május 11., NA, RG 59, 764.00/5-1156, „Interrogation of Hungarian Defector, Frankfurt, Germany, 1956. május 31., NA, RG 59, 764.00/2-5-356.

⁶⁶ „Amcongeng Frankfurt to the State Department”, 1956. július 19., NA, RG 59, 764.00/11-1456.

⁶⁷ „Interview with Recently Escaped Man”, Amcongeng Munich to Francis M. Stevens, Director of East European Affairs, State Department, 1956. augusztus 23., NA, RG 59, 764.00/8-2356.

⁶⁸ „Amlegation Budapest to the State Department”, 1953. február 11., NA, RG 59, 764.00/2-1156.

⁶⁹ Lásd Walter L. Hixson: *Parting the Iron Curtain*, i. m., 65–66. p.; és James Marchio: *Rhetoric and Reality*, i. m., 216. p.

⁷⁰ „Amcongeng Frankfurt to the State Department”, 1956. március 4., NA, RG 59, 764.00/3-1456, és „Ambassy Vienna to the State Department”, 1956. október 3., NA, RG 59, 764.00/10-356.

⁷¹ „Amcongeng Frankfurt to the State Department”, 1956. március 14., NA, RG 59, 764.00/3-1456.

⁷² „Amcongeng Frankfurt to the State Department”, 1956. július 16., NA, RG 59, 764.00/7-1656. Egy 1956. szeptember 12-én kelt hivatalos magyar jelentés megerősíti, hogy a balonokat főleg a határok környékén látják, bár huszonkét alkalomból négyszer Budapest környékén is feltűntek.

⁷³ „Amcongeng Frankfurt to the State Department”, 1956. július 16., NA, RG 59, 764.00/7-1656.

⁷⁴ „Határozat a Belügyminisztériumnak a belső reakció ellen kifejtett munkájáról”, 1956. május 11., MOL 276 f, 53 cs, 286 őe.

⁷⁵ „A magyar Külügyminisztérium jegyzéke a budapesti amerikai követségnek”, 1956. február 9., MOL, KÜM, USA tük, XIX-J-1-j, 4/fh, 6. doboz, 002118/56.

⁷⁶ „A budapesti amerikai követség jegyzéke a magyar Külügyminisztériumnak”, 1956. február 9., MOL, KÜM, USA tük, XIX-J-1-j, 6. doboz, 002118/2.

⁷⁷ „A Külügyminisztérium jegyzéke a budapesti amerikai követségnek”, 1956. július 28., MOL, KÜM, USA tük, XIX-J-1-j, 6. doboz, 112 118/2.

⁷⁸ „Jelentés Rákosi Mátyásnak”, 1952. február 23., MOL 276 f, 65 cs, 95 őe.

⁷⁹ „Az MDP Politikai Bizottságának határozata a Belügyminisztérium munkájáról a belső reakció ellen”, 1956. május 11., MOL 276 f, 65 Cs, 26 őe.

⁸⁰ „Rákosi feljegyzése az MDP PB számára”, MOL, 276 f, 65 cs, 26 őe.

⁸¹ „Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése”, 1965. november 23., MOL 288 f, 5 cs, 380 őe.

⁸² A Kersten-törvénykiegészítésről lásd: Walter L. Hixson: *Parting the Iron Curtain*, i. m.; Bennett Kovrig: *Of Walls and Bridges. The United States and Eastern Europe.* New York University Press, New York 1991.

⁸³ Charles Kersten's Letter to Dean Acheson, 1952. október 1., NA, RG 218, RJCS, 1951-1953, 385, (6-4-46), Box 48.

⁸⁴ „Memorandum to the Secretary of Defense”, 1952. január, NA, RG 330, Office of the Secretary of Defense (OSD), CD 091.3

⁸⁵ „JCS Memorandum to the Secretary of Defense”, 1952. március 17., NA, RG 330, OSD, CD 091.3

⁸⁶ „Memorandum to the Secretary of Defense”, 1952. szeptember 12., NA, RG 330, OSD, CD 091.3

⁸⁷ „Memorandum to the Joint Chiefs of Staff”, 1953. február 13., NA, RG 218, RJCS, 1951-1953, 385, (6-4-46), Box 149.

⁸⁸ Walter L. Hixson: *Parting the Iron Curtain*, i. m., 68. p.

⁸⁹ Uo., 70. p.

⁹⁰ John Lewis Gaddis: *The Long Peace*, i. m., 174. p.

⁹¹ Vojtech Mastny: *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years.* Oxford University Press, Oxford 1996, 118. p.

⁹² Peter Grose: *Gentleman Spy*, i. m., 322. p.

⁹³ „National Security Directive”, 1955. december 28. NSA, Record. No. 62351.

⁹⁴ „Rákosi feljegyzése az MDP PB számára”, MOL 276 f, 65 Cs, 26 őe.

⁹⁵ „Határozat a Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek a belső reakció ellen kifejtett tevékenységéről”, 1956. május 11., MOL, 276 f, 53 cs, 286 őe.

⁹⁶ Az állam biztonsága ellen kifejtett tevékenység és az ellene folytatott harc, 2. kötet. A belügyminisztérium kihallgatási jegyzőkönyveiben több olyan ügy található, amelyben az állítólagos szervezkedők azt vallották, hogy fegyveres csoportokat szerveztek Magyarországon és Erdélyben. Állításuk szerint a CIC utasítására cselekedtek, egy esetleges háborúra és Magyarország amerikai megszállására készültek. Weissengruber János CIC-ügynök szerint a CIC gerillákat akart Erdélybe telepíteni, akik Magyarországra behatolva terrortámadásokat követnek volna el. Előre kialakított bázisok támogatják volna őket. Háború esetén ezek a csoportok a keleti utánpótlásvonalakat vágják volna el. „Weissengruber János és társai”, 1952. december. TH, 10-50910, V-82 932. Lada András, a CIC egy másik feltételezett ágensét állítólag azért küldték Magyarországra, hogy Sztálinvárosban szabotázs cselekményeket kövessen el. „Lada András és társai”, 1954, TH, 10-51475/954, V-1116 802/2. Dudás Sándort a CIC állítólag arra utasította, hogy illegális fegyveres csoportokat szervezzon, melyek háború esetén támogatást nyújtanának a kom-

munisták ellen. „Dudás Imre és társai”, 1951. október TH, 10-50775/51, V-81 337. Mindezen eseteket, a hitelenség megállapítása miatt, további ellenőrzésnek kell alávetni.

⁹⁷ John Lewis Gaddis szerint a Truman-adminisztráció „csendben már maga is régen egyetértett” a felszabadítás politikájával. John Lewis Gaddis: *The Long Peace*, i. m., 174. p.

⁹⁸ „Statement of Policy by the National Security Council on United States Policy Toward the Soviet Satellites in Eastern Europe”, NSC 174, 1953. december 11., FRUS, 1952-1954, Vol. VIII., 111-127. p.

⁹⁹ John Lewis Gaddis: *The Long Peace*, i. m., 141. p.

¹⁰⁰ Saki Dockrill: *Eisenhower's New Look Security Policy*, i. m., 48-71. p.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Richard H. Immerman álláspontja szerint „az elnök azért idézte föl a nukleáris Armageddon rémképét, hogy rákényszerítse a nálánál lobbanékonyabb Dullest a valóság felismerésére. Richard H. Immerman: *John Foster Dulles. Piety, Pragmatism and Power in U.S. Foreign Policy*. Scholarly Resources, Wilmington 1999, 79. p.

¹⁰³ Robert Bowie-Richard Immerman: *Waging Peace*, i. m., 158-177. p.; Richard H. Immerman: *John Foster Dulles*, i. m., 39-55. és 60-85. p.; John Lewis Gaddis: *The Long Peace*, i. m., 149-189. p.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Richard Immerman: *John Foster Dulles*, i. m., 53. p.

¹⁰⁶ Elképzelhető, hogy a Sztálin halálát követő szovjet vezetés prominens tagja, Lavrentij Berija hajlandó lett volna kompromisszumot kötni a Nyugattal azon az áron, hogy feladja a Szovjetunió pozícióit az NDK-ban. Lásd Vladislav Zubok, Constantine Pleshakov: *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev*. Harvard University Press, Cambridge 1996, 155-163. p.

¹⁰⁷ James Marchio: *Rhetoric and Reality*, i. m., 210-211. p.

¹⁰⁸ Richard Immerman: *John Foster Dulles*, i. m., 81. p.

¹⁰⁹ Uo., 82. p.

¹¹⁰ Lásd Ronald W. Preussen: *John Foster Dulles and the Predicaments of Power In: John Foster Dulles and the Diplomacy of the Cold War*. Szerkesztette: Richard H. Immerman. Princeton University Press, Princeton 1990, 35. p.

¹¹¹ „Memorandum of Conversation, Subject: Liberation of Eastern Europe, Rowmund Pilsudski, Jerzy Lerski, Vedeler, Allan”, 1953. március 20., NSA, SF, Record no. 66171.

¹¹² „Memorandum by Fuller to Stelle”, 1956. december 3., NA, RG 59, PPS 1956, Lot file 66D 487, Box 78

¹¹³ „Memorandum by William Crawford to Walwourth Barbour”, 1955. szeptember 28., NA, RG 59, 764.00/9-2855

¹¹⁴ „Memorandum by McKisson”, 1955. július 1, 764.00/7-155. A külügy által kidolgozott sablon-állásfoglalás szerint a State Department kifejtette, hogy „alig várja” azt a napot, amikor a térség népei visszanyerik „szabadságukat és függetlenségüket”.

¹¹⁵ Lásd erről Richard H. Immerman: *John Foster Dulles*, i. m., 83. p.; James Marchio: *Rhetoric and Reality*, i. m., 214. p.

¹¹⁶ „Report by the National Security Council on Interim Objectives and Actions to Exploit Unrest in the Satellite States”, 1953. június 29., NSA, SF, Record no. 62113.

¹¹⁷ Richard H. Immerman: *John Foster Dulles*, i. m., 77-79. p.

¹¹⁸ „Memorandum by Halle to Bowie and Beam”, 1953. július 27., NA, RG 59, PPS 1947-1953, Members Chronological Files, Louis Halle Jr., Box 47.

¹¹⁹ Ennek az elképzelésnek olyan jeles hívei is voltak, mint az USA moszkvai nagykövete és egyben az ország egyik legelismertebb kremlinológusa. Szerinte „Az alapvető szovjet cél Kelet-Európában a szovjet ellenőrzés fenntartása volt és maradt... stratégiai szempontok miatt. A háborút követő szovjet hatalomátvételt Kelet-Európában elsősorban stratégiai megfontolások motiválták, és csak másodsorban ideológiaiak”. „Telegram from Charles Bohlen (Moscow) to the Secretary of State”, 1956. december 10., NA, RG 59, PPS, Lot 66 D 487 1956, Box 76 (Soviet Union)

¹²⁰ „Memorandum by L. W. Fuller”, 1953. július 21., NA, RG 59, PPS, 1957-1963, Lot 64 D 563, Box 29, Europe

¹²¹ Uo.

¹²² „A Dialectical Approach to the Possibilities of Accommodation by Negotiation between the Free World and the Soviet Bloc”, 1953, NA, RG 59, PPS, 1947-1953, Lot 64 D 563, Box 47.

¹²³ „United States Policy Respecting Europe”, 1954. március 5., NA, RG 59, PPS, Lot 65 D 101, Box 88.

¹²⁴ Lásd erről Robert L. Hutchings: *American Diplomacy and the End of the Cold War. An Insider's Account of U.S. Policy in Europe 1989-1992*. The Woodrow Wilson Center Press, Washington 1997, 6-89. p.

¹²⁵ James D. Marchio: *Rhetoric and Reality*, i. m.,

¹²⁶ Uo., 232-233. p.

¹²⁷ Lásd Günter Bischof: *Austria in the First Cold War. The Leverage of the Weak*. Macmillan, London 1999, 150-151. p.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Az Operations Coordinating Board 1955. január 5-én kelt elemzése rámutatott, hogy „a tárgyalást leszámítva, nem látszik lehetségesnek egy jelentős csatlós leválasztása a Szovjetunióról a háború súlyos veszélye nélkül.” FRUS, 1955-1957, Vol. XXV., 9.

¹³⁰ „Memorandum by the Policy Planning Staff”, NA, RG 59, PPS, 1955, Lot file 66 D, Box 64. John C. Campbell a következő megoldást javasolta. Amennyiben a Szovjetunió beleegyezik a német egyesítésbe, kivonul Csehszlovákiából és Lengyelországból, és lehetővé teszi, hogy a keleti tömb országai maguk válasszák meg katonai elkötelezettségeiket, az USA és Anglia kivételével minden NATO országból kivonná csapatait. Esetleg Németország, Lengyelország és Csehszlovákia el nem kötelezett státust kaphatna. „Memorandum by John C. Campbell to the Policy Planning Staff, 1955. május 31., NA, RG 59, PPS, 1955, Lot file 66 D, Box 64.

¹³¹ FRUS, 1955-1957, Vol. XXV., 46-47. p.

¹³² James Marchio: *Rhetoric and Reality*, i. m., 247. p.

¹³³ „Statement of Policy on U.S. Policy Toward the Satellite States in Eastern Europe”, NSC 5608, 1956. július 3., FRUS, 1955-1957, Vol. XXV., 217-219. p.

¹³⁴ A Nemzetbiztonsági Tanács egy 1956. februári megbeszélése során Eisenhower kijelentette, hogy a keleti tömbbel folytatott kereskedelmi „centrifugális erőnek” bizonyulhat. FRUS, 1955-1957, Vol. XXV., 120. p.

¹³⁵ MOL, KÜM, USA tük, XIX-J-1-j, 4-a, 4. doboz, 007682/1956

¹³⁶ MOL, KÜM, USA tük, XIX-J-1-j, 1-b, 1. doboz, 00664-1956

¹³⁷ „Amlegation Budapest to the State Department”, 1956. július 7., NA RG 59, 611.64/7-1356. A magyar fél szerint Ravndal kezdeményezte a kereskedelmi tárgyalásokat. A Külkereskedelmi Minisztérium úgy vélte, hogy kívánatos lenne a magyar kiviteli növelése az USA-ba a keményvaluta-ínség miatt, de felhívta a figyelmet arra, hogy az amerikai javaslat-

nak politikai feltételei vannak. „A Külkereskedelmi Minisztérium feljegyzése Rákosi Mátyásnak”, 1955. június 20. MOL, 276 f, 65 cs, 283 őe.

¹³⁸ „Meeting with Sík, Amleg Budapest to the Secretary of State”, 1956. július 22., NA, RG 59, 411.6441/8-955, valamint „Amlegation Budapest to the State Department, 1955. augusztus 29., NA, RG 59, 411.6441/8-955.

¹³⁹ „Feljegyzés Christian Ravndal látogatásáról”, 1956. május 8., MOL, KÜM, USA tük, XIX-J-1-j, 4/a, 4. doboz, 004782/1.

¹⁴⁰ „Ravndal to the Secretary of State”, 1956. május 5., FRUS, 1955–1957, Vol. XXV, 162. p.

¹⁴¹ „Megbeszélés McKissonnal”, 1956. július 24, MOL, KÜM, USA tük, XIX-J-1-j, 5/e, 15. doboz, 00594/1. 1955-ben a magyar hatóságok őrizetbe vették a budapesti amerikai követség két magyar alkalmazottját, és börtönbüntetésre ítélték őket külföldi hatalom javára folytatott kémtevékenység és egyéb bűncselekmények miatt. Hét másik követségi, de nem diplomata státusú dolgozót már korábban őrizetbe vettek; sorsukról, hollétükről nem lehetett tudni semmit. Ugyanebben az évben két amerikai újságról is letartóztattak, Andrew Martont és házastársát.

¹⁴² „Az utazási korlátozások megszüntetéséről szóló bejelentés”, MOL, KÜM, USA tük, XIX-J-1-j, 15. doboz, 007151/1956 és „Memorandum of Conversation, participants Hoover, Leverich and Kós, 1956. szeptember 4., NA, RG 59, 611.6411/9-456

¹⁴³ „Jurij Andropov nagykövét látogatása Horváth Imre külügyminiszternél”, 1956. szeptember 12., MOL, KÜM, Szovjetunió (Szu) tük, XIX-J-1-j, IV-102, 1/d, 5. doboz, 1455/56

¹⁴⁴ „Horváth Imre külügyminiszter feljegyzése Piros László belügyminiszternek”, 1956. október 4 és 1956. október 23, MOL, KÜM, Szu tük, XIX-J-1-j, 4/a, 4. doboz, 007425-1956

¹⁴⁵ Az 1956-os forradalom és a szovjet politika témájáról lásd például Rainer M. János tanulmányát: *Döntés a Kremlben. Kísérlet a feljegyzések értelmezésére.* In: *Döntés a Kremlben. A szovjet pártelnökség világi Magyarországról.* 1956-os Intézet, Budapest 1996, 111–155. p. A magyar és a lengyel eseményekkel kapcsolatos szovjet politika együttes értelmezéséről Mark Kramer: *New Evidence on Soviet Decision-Making and the 1956 Polish and Hungarian Crises,* In: *Cold War International History Project Bulletin* (Washington D.C.), Issue 8–9, (1996–1997 Téli), 358–384. p. Kramer szerint a Kreml azért változtatta meg egyik pillanatról a másikra a be nem avatkozásról szóló, október 30-i döntését, mert aggasztó események történtek Magyarországon, valamint Anglia és Franciaország megkezdte Egyiptom bombázását. Nézetem szerint a szovjet politika hirtelen pálfordulását elsősorban a bombázás okozta.

¹⁴⁶ 1953-ban a State Department magas beosztású tisztviselői azt az álláspontot fejtették ki, hogy „a Moszkva által ellenőrzés alatt tartott területeken esetlegesen bekövetkező fegyveres felkelések kudarcra vannak ítélve, és egy ilyen credmőnye akár a kérdéses nemzetek biológiai megsemmisülésével végződhet”. „Memorandum of Conversation with Polish émigrés”, 1953. március 20., NSA, SF, Record No. 66171. Egy 1956. január 14-én készült feljegyzésben Francis B. Stevens, a State Department Kelet-Európa Osztályának vezetője és Robert F. Delaney a USIA Soviet Orbit Division, Office of Policy and Program munkatársa kifejtette, hogy az amerikai politikának egy esetleges magyar felkelés kapcsán ugyanolyannak kell lennie, mint a kelet-berlini felkeléskor 1953-ban. Leszögezték, hogy az USA nem provokálhatja ki „teljesíthetetlen ígérekkel és jelszavakkal a disszidens elemek idő előtti felkelését, amely azok megsemmisülésével járhat”. FRUS, 1955–1957, Vol. XXV, 10–11. p.

¹⁴⁷ „Dulles to the American Embassy in Belgrade”, 1956. október 25., NA, RG 59, 764.00/10-2556. 1950-ben hasonló szellemben nyilatkozott: „...az emberek fegyvertelenek, az erőszakos felkelés reménytelen. Sőt, rosszabb, mint reménytelen, mivel megszárláshoz vezetne.” Idézi Ronald W. Preussen: *„Walking a Tightrope in the Twilight. John Foster Dulles and Eastern Europe in 1953.”* A *Europe and the Cold War* című, 1998 novemberében a párizsi Sorbonne egyetemen megrendezett konferenciára készült előadás.

¹⁴⁸ Idézi Bennett Kovrig: *Of Walls and Bridges,* i. m., 89. p.

¹⁴⁹ Uo., 95. p.

¹⁵⁰ Lásd Békés Csaba: *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics. Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D.C., September, 1996.* Working Paper No. 16., 15. p.

¹⁵¹ Uo., 15. p.

¹⁵² „PPS Position Paper”, 1956. október 29., NA, RG 59, PPS, Lot 66 D 487 1956, Box 80.

¹⁵³ „Interview with Harold Stassen on J. F. Dulles”. NSA SF Record No. 64 493.

¹⁵⁴ „Memorandum by the Special Assistant to the President,” NSA SF, Record No. 64 493.

¹⁵⁵ Jelen pillanatban nem lehet eldönteni, hogy az amerikai politika befolyásolta-e a szovjet döntéseket.

¹⁵⁶ Lásd erről Békés Csaba: *Az 1956-os forradalom a világpolitikában.* 1956-os Intézet, Budapest 1996.

¹⁵⁷ Bennett Kovrig: *Of Walls and Bridges,* i. m., 95. p.

¹⁵⁸ „Feljegyzés a BT üléséről”, 1956. október 28, Archives de Quai d’Orsay, Europe 1944–1960, Hongrie, Vol. 62., Folio 207–216. p.

¹⁵⁹ „Bohlen to the Secretary of State”, 1956. október 30, NSA, SF, Record No. 65 692. Zsukov szavaira a francia ügyvivő is felfigyelt, és ugyanazt a kifejezést hallotta: „écraser comme les mouches”. Soutou jelentése Pineaunak, 1956. október 30., Documents Diplomatiques Français, 1956, Tome 3., 82–83. p.

¹⁶⁰ „The Embassy in the Soviet Union to the State Department”, 1956. október 30., 22 óra, FRUS, 1955–1957, Vol. XXV, 346–347. p.

¹⁶¹ Idézi Békés Csaba: *Az Egyesült Államok és a magyar semlegesség 1956-ban.* In: *Évkönyv 1994.* 1956-os Intézet, Budapest 1994, 176. p.

¹⁶² „State Department Memorandum”, 1956. október 31., NSA, SF, Record No. 65 283.

¹⁶³ „Bohlen to the Secretary of State”, 1956. november 2., NA, RG 59, 764.00/11-256.

November 1-jén a budapesti angol követ már arra a következtetésre jutott, hogy a szovjetek „meggondolták magukat és fegyveres erővel csapnak le az országra”. „Fry to the Foreign Office.” In: *The Hungarian Revolution of 1956. A Collection of Documents from the British Foreign Office.* Szerkesztette: Éva Haraszti-Taylor. Astra Press, Nottingham 1995, 155–156. p.

¹⁶⁴ A suezai válságról lásd Peter L. Hahn: *The United States, Great Britain and Egypt, 1945–1956. Strategy and Diplomacy in the Early Cold War.* University of North Carolina Press, Chapel Hill 1991, 231. p.

¹⁶⁵ „Draft Statement of the Planning Board of the National Security Council. U.S. Policy on the Developments in Poland and Hungary”, NSC 5616/1, 1956. október 31., FRUS, 1955–1957, Vol. XXV, 354–359. p.

¹⁶⁶ Bennett Kovrig: *Of Walls and Bridges,* i. m., 79. p.; 92. p.

¹⁶⁷ Marosy Ferenc volt madridi követ Habsburg Ottó nevében november 4-én felkérte Francót, küldjön segítséget a magyar szabadságharcosoknak. Franco még aznap éjjel mi-

nisztanácsot hívott össze, melyen elhatározták önkéntes hadsereg kiküldését Magyarországra. Lásd erről: Borbándi Gyula: *Magyarok az angolkerítésben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1996, 225. p.

¹⁶⁸ „Lodge's Talk with the Spanish Foreign Minister”, 1956. november 6., NA, RG 59, 764.00/11-656; „Fischer Howe to the Acting Secretary of State (Hoover)”, 1957. november 8., NA, RG 59, 764.00/11-856; „The Acting Secretary of State to the US Embassy in Madrid”, NA, RG 59, 764.00/11-856.

¹⁶⁹ NSC 5616/1, FRUS, 1955–1957, Vol. XXV, 354–359. p.

¹⁷⁰ „Draft to the UK Delegation in New York by the Foreign Office”, 1956. november 2., *The Hungarian Revolution of 1956*, 161. p.

¹⁷¹ Documents Diplomatiques Français, Tome III., 159. A francia határozati javaslat „felhívta” a moszkvai kormányt, hogy „vonja ki csapatait Magyarországról”, illetve „ismerje el és tartsa tiszteletben a magyar semlegességet”. „The US Mission in New York to the Secretary of State”, 1956. november 2., NA, RG 59, 764.00/11-256.

¹⁷² „Dulles to USUN New York”, 1956. november 2., NA, RG 59, 764.00/11-256.

¹⁷³ A State Department főosztályvezető-helyettese, Burke C. Elbrick arról tájékoztatta Manlio Brosio olasz nagykövetet, hogy a „semlegesség kényes kérdés, mivel óhatatlanul Kelet-Németország kérdésének mérlegeléséhez és Németország egészének egyesítéséhez vezet... Azonban... az USA-nak nem áll szándékában cordon sanitaire-t húzni a Szovjetunió köré, és nem várjuk el, hogy a csatlósok, amennyiben megváltozik a helyzetük, a Szovjetunió ellen foglaljanak állást”. 1956. december 27., NA, RG 59, 764.00/12-2756.

¹⁷⁴ „The Acting Secretary's Meeting”, 1956. november 2. NSA, SE, Record No. 65 307.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ NSA, SE, Record No. 62 596. Nem az USA volt az egyetlen, amely téves előrejelzésekre alapozott. A francia külügyminisztérium elemzése úgy látta, „Jelenleg nem állapítható meg, hogy a magyar nép lesz-e annyira eltökélt, hogy... hasonló bátorságról tegyenek tanúbizonyságot, mint a poznanai munkások”. Archives Diplomatiques de Quai d'Orsay, Europe, Hongrie 1944–1960, Vol. 88.

¹⁷⁷ „Interview with Richard Nixon concerning J.F. Dulles”, NSA, SE, Record no. 65106.

¹⁷⁸ „Telephone Call to Mr. Shanley to J.F. Dulles”, 1956. október 29. Idézi Bennett Kovrig: *Of Walls and Bridges*, i. m., 92. p.

¹⁷⁹ „Hoover to the Legation in Budapest”, 1956. október 31., NA, RG 59, 764.00/10-3156.

¹⁸⁰ Report on the Satellites”, 1956. június 7., NA, RG 59, PPS, Lot file 66 D 487, Box 78. Lásd még W. Park Armstrong jelentését Dullesnek: Az új kurzus „nem oldotta meg az ipar és a mezőgazdaság problémáját... 1954-ben nem javultak az életviszonyok.” Memorandum on NIE 12.5-55, „Current Situation and Probable Developments in Hungary”, 1955. július 4., NA, RG 59, 764.00/4-755. A budapesti amerikai követség erőteljes bírálatban részesítette a Nagy Imre-kormányt. Annak a nézetének adott hangot, hogy „a magyarok ugyanolyan ellenszenvvel viselkednek a rezsim iránt, mint 1953 június előtt, és legalább annyira, sőt, még inkább hajlandóak arra, hogy ezt az érzést nyíltan kifejezzék és hogy passzív rezisztenciát vállaljanak az állam ellen”. „The American Legation in Budapest to the State Department, Briefing memorandum on the current situation in Hungary Prepared in Anticipation of Mr. William A. Crawford, Deputy Director, Office of Eastern European Affairs”, 1955. január 7., NA, RG 59, 764.00/1-755.

¹⁸¹ „Memorandum for the chairman of the JCS”, 1956. október 25., NA, RG 218, RJCS 1953-1957, 091 Poland, Box 15. „Gomułka valószínűleg oroszellenes, és Naggyal ellentétben nem töltött hosszú időt a Szovjetunióban.”

¹⁸² Idézi Walter L. Hixson: *Parting the Curtain*, i. m., 80. p.

¹⁸³ PPS Staff Meeting, 1956. október 30., NSA, SE, Record No. 66148.

¹⁸⁴ „Hoover to the American Embassy in Madrid, 1956. november 8., NA, RG 59, 764.00/11-856.

¹⁸⁵ „Memorandum of Conversation: Carlton, Senator Flander's Assistant; Beam, EU. Reports of Proposed Spanish Intervention in Hungary.” 1957. április 12., NA, RG 59, 764.00/4-1257.

¹⁸⁶ „Interview with Robert Murphy regarding J.F. Dulles”, NSA, SE, Record No. 65105.

¹⁸⁷ „The British Embassy in Washington to the Foreign Office”, 1956. november 1. In: *Hungarian Revolution*, i. m., 152–153. p.

¹⁸⁸ Kissinger véleménye szerint a forradalom leverése után felmerült a kérdés, vajon egy erőszakosabb és átgondoltabb nyugati diplomácia nem akadályozhatta, illetve nem csökkentette volna-e a tragédiát? Kifejti: „Nehéz elképzelni, hogy a State Department, amikor olyan kiváló kremlinológusok egész sorának tanácsaira támaszkodhatott, mint Charles Bohlen, Llewelyn Thompson, Foy Kohler és George Kennan, legalább nem mérlegelte a szovjet intervenció lehetőségét. Mindenesetre az Eisenhower-adminisztráció nem tett erőfeszítést arra, hogy felelője a szovjet beavatkozás árát.” Kissinger úgy véli, hogy ezek az emberek nyilván jeleztek, hogy számítani kell egy szovjet fegyveres beavatkozásra, és ebben az esetben a helyes politika az lett volna, ha növelik a kockázatot az oroszok számára, és nem az, hogy csökkentik. Henry Kissinger: *Diplomacy*. Simon and Schuster, New York 1994, 562–563. p.

¹⁸⁹ „Memorandum by Arthur Radford to the Secretary of Defense on the Polish Policy of the US”, 1956. november 30., NSA, SE, Record No. 75515.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ „Memorandum by the Chief of Staff of the US Air Force to the JCS on the Polish Policy of the US”, 1956. november 30., NSA, SE, Record No. 71527.

¹⁹² 1957. május 6., NA, RG 218, RJCS, 1957 062 (5-26-45), Box 3. „Tájékoztatni kell a Szovjetuniót, hogy az Egyesült Államok kész az erő alkalmazására a Szovjetunió ellen az amerikai célok elérése érdekében, és ezek a célok a lengyel függetlenség helyreállítására vonatkoznak. Azonban még abban az esetben is, ha az USA kinyilvánítaná ezt az álláspontját a szovjet vezetők számára, aligha valószínű, hogy meghátrálnának.”

¹⁹³ Peter Grose: *Gentleman Spy*, i. m., 437. p.

¹⁹⁴ Ronald W. Preussen: *John Foster Dulles és Kelet-Európa*. In: *Évkönyv V. 1996–1997*. 1956-os Intézet, Budapest 1997. és Raymond Garthoff: *A magyar forradalom és Washington*, uo.

¹⁹⁵ A CIA jelentését idézi Walter L. Hixson: *Parting the Iron Curtain*, i. m., 85. p.

¹⁹⁶ Lásd George Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy My War within the Cold War*. Yale University Press, New Haven 1997, 218–219. p.

¹⁹⁷ „Report on Hungarian Refugee Opinion,” RFE Radio Analysis Section, Munich, Special Report No. 6. Lásd az 1. számú jegyzetet!

¹⁹⁸ Amcongen Frankfurt to the State Department, „Comments by Hungarian Defector,” 1957. február 4., NA, RG 59, 764.00/1-357. Gallicus a SZER műsorvezetője volt, valódi neve: Mikes Imre. Lásd erről Borbándi Gyula: *Magyarok az angolkerítésben*, i. m., 228–229. p.

¹⁹⁹ Amcongen Frankfurt to the State Department, „Comments by Hungarian Defector”, 1957. február 4., NA, RG 59, 764.00/2-457.

²⁰⁰ „Western Radio Listening in Hungary before and after the Uprising. Comments by a Hungarian National”, 1957. január 3., NA, RG 59, 764.00/1-357.

²⁰¹ Amcongen Frankfurt to the State Department, „Hungarian Uprising, Comment by Hungarian National”, 1957. február 4., NA, RG 59, 764.00/2-457.

²⁰² Brian McCauley: *Hungary and the Suez, 1956: The Limits of Soviet and American Power*. *Journal of Contemporary History*, Vol. 16, (1981), No. 4., 794–795. p.

²⁰³ Csaba Békés: *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics. Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D.C., September 1996*. Working Paper No. 16.

²⁰⁴ Más helyen Békés arról ír, hogy az USA-nak nem volt politikai eszköze, mellyel arra kényszeríthette volna a Szovjetuniót, hogy feladja Magyarországot, és egy közvetlen fegyveres beavatkozás valószínűleg egy „harmadik világháborút” eredményezett volna. Békés Csaba: *Hidegháború, enyhülés és az 1956-os forradalom*. In: *Évkönyv V. 1996–1997*, i. m., 201–213. p.

²⁰⁵ Bennett Kovrig: *Of Walls and Bridges*, i. m., 102. p.

²⁰⁶ Raymond Garthoff: *A magyar forradalom és Washington*, i. m.

„TÚRNI KELL EGYMÁST”

A magyar–amerikai viszony 1957–1967

Nem lehet kétséges, hogy a Kádár-korszak magyar külpolitikáját alapvetően két fő motívum, a nagyhatalmi szembenállás logikája, valamint az egyébként korántsem homogén nézeteket valló magyar politikai vezetés által elfogadott azon eszmei meggyőződés határozta meg, hogy a meghaladott, tehát a kapitalista, illetve a haladó, tehát a kommunista eszméket valló politikai erők közötti küzdelem a nemzetközi szinten is érvényes. Ez a megállapítás természetesen a Kádár nevével fémjelzett korszak előtti időszakban még fokozottabban érvényesült, de jelentős változások is történtek. Továbbra is igaz volt, hogy a magyar külpolitika mozgásterét a szovjet nagyhatalmi érdekek szabták meg, és az is, hogy jelentős kérdésekben a magyar vezetés továbbra is elfogadta, hogy a Szovjetunió érdekeit kell a nemzeti külpolitikának szem előtt tartani. Nem fordult elő például, hogy az ENSZ fórumán a magyar vezetés szembefordult volna a szovjet irányvonallal. Egy alkalommal Kádár kijelentette, hogy a magyar – szovjet barátság a két ország eszmei közösségén alapul. Hozzátette, hogy Magyarország nemzeti érdekei megegyeznek a Szovjetunióéval.¹ Ha megvizsgáljuk a magyar–amerikai viszony e tanulmány keretein belül elemzésre kerülő bő egy évtizedes történetét, szembeötlik, hogy a kétoldalú viszony alakulása mennyire függött az éppen napirenden levő szovjet–amerikai problémáktól. A magyar külügyminisztérium 1958 őszén készült feljegyzése számot vet azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államokkal való „kapcsolataink javulása alapvetően alá van vetve a nemzetközi helyzet fejlődésének, és annak, hogy a szovjet politika sikerei, melyhez természetesen nekünk is meg kell adni a kellő segítséget, mennyire készítenek az amerikaiakat nyíltan szocialistaellenes politikájuk megváltoztatására”.² Látni fogjuk, hogy 1959-ben az MSZMP KB Politikai Bizottsága az Eisenhower–Hruscsov találkozó sikerétől vagy kudarcától tette függővé a magyar–amerikai kapcsolat alakulását,³ később pedig a vietnami háború gátolta a két ország viszonyának javulását. Hadd illusztráljam ezt az állítást ismét a Külügyminisztérium megfogalmazásával, mely szerint „a magyar–amerikai tárgyalásokra érthe-